

ვნაზევე ორიგინალური მხატვრული ნაწარმოებებისა
ზომელია მისი მოღვაწეობის მნიშვნელობა ქართველ
ბის კულტურული ურთიერთობის, საერთოდ მათი
მტკიცებაში.

ვლადიკავკაზის სასულიერო სასწავლებელში, რომელიც
ოსეთისათვის ამზადებდა მისიონერთა და მასწავლებელთა
ოსური ენის მასწავლებლად და ზედამხედველად
წლების ბოლოსა და 40-იან წლებში მუშაობდა შიო და
ოსი ხალხის მეგობარი და პატივისმცემელი იყო, დიდი
აქაური მწიგნობრობისა და განათლების განვითარების
სასწავლებლის ინსპექტორ (შემდეგ ზედამხედველი და
მაგიდის უფროსი) გ. მჭედლოვთან (მჭედლიშვილთან)
პეტრე ჟუკაევთან ერთად შიო დვალისევილმა შეიმუშოვა
პირველი ოსური ანბანი რუსულ სამოქალაქო გრაფიკაზე,
რის საფუძველზეც ასწავლიდნენ მშობლიურ ენას ა. შ.
ანბანის შექმნამდე, რომელიც მან დასახელებული პირის
დახმარებით შეადგინა. ასევე დიდი დახმარება აღმოუჩინა
ა. შეგროვანს ოსური ენის მეცნიერული გრამატიკის შედგენაში.
აღსანიშნავია ცნობილი ქართველი მწერლის და
(1830 — 1860) მოღვაწეობა ოსური კულტურის სარბიელად
წლიდან იგი სტავროპოლის სასულიერო სემინარიაში, 1860-
თბილისის სასულიერო სემინარიაში ოსური ენის მასწავლებლად
შაობდა; საიმპერატორო აკადემიის დავალებით კრებდა ოსურ-
სულ-ოსური ლექსიკონისათვის. მანვე ჩაიწერა ოსური ას-
მოდებები, რომლებიც ვ. ცორაევის მიერ შეკრებილ
ნიმუშებთან ერთად პეტერბურგში გამოაქვეყნა აკად. შიო
წ. სათაურით: „Ссетинские тексты, собранные Дан.
Вас. Цораевым“.

XIX ს. რეფორმამდე ხანაში ქართველ მოღვაწეთა
ჩრდილო კავკასიის ხალხთა განათლების სარბიელზე შეზღუდული
და იგი ძირითადად ჩრდილო ოსეთის ტერიტორიით იფარებოდა
ეს, ერთ მხრივ, იხსენებოდა ე. წ. კავკასიური ომი, რომელიც
თელი იყო მუსულმანური მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი
ტანი, ჩვენთვის, ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის მკვიდრნი, მა-
კი, მუსულმანური სასულიერო წრეების ფანატიზმითა და
ტიზმით, რომლებიც ყოველმხრივ ხელს უშლიდნენ თავიანთ
ბის განათლებას, მით უფრო მათში რუსული მოწინავე ნა-
ტანას.

XIX ს. დასაწყისიდან თბილისი ხდებოდა მთელი კავკასიის
აღმნიშვნელოვანი, შემდეგ კი ეკონომიკური და კულტურული ცენტრი.

ვიის, ზეპირსიტყვიერების, ხალხური ხელოვნების
ერთობა მოგვცა, ზოგჯერ მათი თავდაპირველი წარ-
სადგენია. სპეციალისტები აღნიშნავენ ამირანის ეპი-
ტელეზას კავკასიის ხალხებში. ასევე დამკვიდრდა
ელეზის, კერძოდ ქართველი მთიელების ხალხურ შე-
რი ნართული ეპოსი.

XIX ს. დასაწყისიდან თბილისი მთელი კავკა-
სიის ადმინისტრაციულ, ეკონომიკურ თუ კულტურულ ც-
გახდა ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი ხალხების
მთავარი მაორგანიზებელი და წარმმართველი ცენტრი.
განათლებას ჩრდილოკავკასიელი ხალხების წარმომადგ-
მა მათი შეხვედრები რუს და ქართველ პროგრესულ
თბილისში აღმოცენდა ისეთი საზოგადოებები, რომელ-
კასიის. მოსახლეობას ემსახურებოდნენ.

ქართველი საზოგადო მოღვაწეები, პუბლიცისტები
და კულტურის მოღვაწენი დიდ ინტერესს იჩენდნენ
ელი ხალხებისადმი, აკვირდებოდნენ მათს ყოფას, კ-
ჩვეულებებს, ისტორიას, მათს ოდინდელ ურთიერთობა-
ყაროსთან. დასახელებული ხალხების შესახებ საინტერ-
და დაკვირვებებს გვთავაზობს დიდი ქართველი პოეტი
ლიანი, რომელმაც 1831 წ. საქართველოს სამხედრო
თბილისიდან პეტერბურგამდის და დღიურების სახით
ხული და განცდილი. საქართველოს სამხედრო გზის, ჯ-
ბილის, დარიალის ვიწროების შემდეგ იგი აღწერს ვლად-
დვ ციხესიმაგრეთა წყებას, რომლებიც მდებარეობდნენ
„მგზავრობა ჩემი ტფილისიდან პეტერბურგამდის“ შეიც-
საგანგებო აღწერილობას, რომელიც ყოველმხრივ საინტ-
გვიჩვენებს პოეტის ინტერესების ფართო სფეროს და ამა-
წმობს მის დაკვირვების უნარს, ქართული საზოგადოებრი-
მიზრებულობას ჩრდილო კავკასიის ხალხების შესახებ.
დაღესტნელთა შესახებ გრ. ორბელიანს საინტერესო
ბი აქვს გამოთქმული თავის ოფიციალურ მოხსენებებში
პირად წერილებში, რომელთაც იგი სწერდა დაღესტნის
პუნქტიდან თავის გრაველიცხოვან ნათესავებსა და მეგობ-
აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ გრ. ორბელიანი ჩრ-
კასიის ხალხების მიმართ დიდი სიმპატიით იყო განწყობილ-
შესახებაც კი თბილად წერდა, ეს წინააღმდეგა, როგორ
არმიის გენერალი, იბრძოდა.

XIX ს. 50-იან წლებში ცნობ-
ლიტერატორმა ნ. პ.

ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი ხალხების კულტურ-
თვითობა შორეულ წარსულში ჩაისახა და იყო ამ ხალხთა
ული ურთიერთობის განუყოფელი ნაწილი. თითოეული
კულტურა გაპირობებული იყო მათი შინაგანი განვითარების
ურთიერთთან მჭიდრო თანამშრომლობა ამდიდრებდა, ამრავ-
ლებდა განვითარების ახალ იმპულსებს ანიჭებდა მას.

გვიანდელ შუა საუკუნეებში არახელსაყრელი საგარეო
ნათესაობის შედეგად ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი
კულტურული ურთიერთობა შეფერხდა. კავკასიის ხალხ-
ანთი შემდგომი არსებობისა და განვითარების უზრუნველ-
მძღვრ რუსეთს შეაფარეს თავი. ქართველი და კავკასიელი
რუსეთის სახელმწიფოში შესვლამ განსაზღვრა მთიელთა მი-
დგომი ისტორიული ყოფის გზა და სასიკეთო გავლენა მოახ-
დოვების ყველა მხარეზე — იხსნა ფიზიკური განადგურ-
ებებისაგან, რასაც მათ სულთნის თურქეთი და შაჰის ირან-
სგან ბოლო მოუღო შინაფეოდალურ და ტომთაშორის
შეუწყნა მშვიდობიანი შემოქმედებითი შრომის პირობები, ჩ-
ნა სივრცით-რუსულ ბაზარში და გზა გაუხსნა საწარმოო ძა-
რების. პატრიარქალურობისა და კარჩაკეტილობის დაძ-
ვრებაზე ეს ხალხები კაპიტალისტური ურთიერთობის გან-
ვითარებაზე დადგნენ; ეზიარნენ მდიდარ რუსულ კულტურას.
ამან მძღვრ ბიძგი მისცა მათი თვითმყოფი, მაგრამ 'გან-
პერსპექტივადაკარგული კულტურის აღორძინება-აღმავლ-
ეშნა ხელსაყრელი პირობები ამ ხალხთა ახალგაზრდობის
მძღვრ რუსეთის სკოლებსა და უმაღლეს სასწავლებლებში,
რუსული და ევროპული კულტურის, პროგრესული საზოგ-
ადოების გაცნობად.

ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი პროგრესული საზო-
გადოებები, განათლებისა და კულტურის მოჭირნახულები, და-
ლად ქადაგებდნენ რუსეთის პროგრესულ ძალებთან კავშირ-
ების აუცილებლობას, იმავე დროს ებრძოდნენ კარიზმის
ანტიპროგრესული პოლიტიკის დამტკიცებას.

მოიპოვება ცნობები, რომ ავარიის ს
ნორიძეს.

როგორც ცნობილია, წლების მანძილ
და მთელთა სახალხო მედიცინასთან
ს. ვირსალაძე, რომელმაც პირადი დაკვირვ
ბული თავის ქალის ოპერაციის შედეგები
ერო 'ნაშრომებში'¹²³.

თუ გავითვალისწინებთ, რა მძიმე პირ
თველ ექიმებს დაღესტნის მთის აულებსა
უფრო ნათლად შეიძლება დავინახოთ ის კ
რული სამსახური, რასაც ისინი ეწეოდნენ
ღესტნის მშრომელთა ჯანმრთელობის სად
ამრიგად, XIX ს. რეფორმის შემდგომ

ჩრდილო კავკასიის ხალხებს შორის კიდევ
ილო ქართველი პედაგოგების საგანმანათლ
ლო ოსეთში, დაღესტანში და სხვაგან ათეუ
გი იღწვოდა სახალხო განათლების ასპარ
რომლებიც ვლადიკავკაზსა და ალაგირში წ
ტურის პროპაგანდის მძლავრ კერებად შეი
ქართულ-ჩრდილოკავკასიურ კულტურულ
გაღრმავება-გაფართოებას.

§ 3. თბილისის მნიშვნელობა ქართველი და
კულტურული ურთიერთობის

XIX ს. ბოლოს და XX ს. დამდეგს ქ
ლისის როლი და მნიშვნელობა კავკასიის,
დილო კავკასიის ხალხების კულტურული უ
ში. თბილისი ამ დროისათვის გადაიქცა მ
ეკონომიურ ცენტრად და კულტურულ-
მძლავრ კერად. გაზეთებმა: „ტიფლისსკი ვე
ფურცელი“, „დროება“, „ივერია“, პერიოდულ
сведений о кавказских горцах“, „Сборник
местностей и племен Кавказа“, „Кавказски

¹²³ Вирсаладзе С. С., К вопросу о на
ти о трепанации черепа у горцев Дагестана. -
гиены, судебной и практической медицины», 18
трепанации черепа у горцев Дагестана.

როგორც ცნობილია, 80 — 90-იან წლებში თბილისსა
რიგ ქალაქებში შეიქმნა ამ დანიშნულების სხვადას
მაგალითად, თბილისის 'მეაბრეშუმეობის სადგური
ისახადა კავკასიაში აბრეშუმის მრეწველობის გა
ხელის შეწყობას, რისთვისაც იგი ლაბორატორიულ სა
თად მოსახლეობას უტარებდა ინსტრუქტაჟს აღნი
შნული¹¹⁵, აწყობდა ექსპედიციებს ჩრდილო კავკას
ლია, რომ საქარის მეღვინეობის საცდელი სადგურის
მშრომლებმა 1891 წელს დაღესტანში მოაწყეს მეცნიე
ცია, რომლის შემადგენლობაში იყო ეგნატე ნინოშვილ

ცნობილია ქართველი ექიმების დიდი ინტერესი
რაც გაპირობებული იყო მისი კლიმატისა და რელიე
რებით. ისტორიული წყაროები ცხადყოფენ, რომ გა
კლიმატური პირობების შესწავლა პირველმა დაიწყო
მა ა. ნ. თეთრაძემ, რომელიც სამხედრო-სამედიცინო აკ
ვრების შემდეგ (1899) დაინიშნა სამურის პოლკში
მან ადგილობრივი შეტეოსადგურის მონაცემებზე და
პირადი დაკვირვებების საფუძველზე შეადგინა გუნიბ
წვრილებითი გეოგრაფიული აღწერილობა¹¹⁶ და მიზანშ
აქ კურორტის მოწყობა¹¹⁷.

XX საუკუნის დამდეგს დაღესტანში ბევრი ქართვე
მუშაობდა. აღსანიშნავია სსრ კავშირის მედიცინის მეც
ნეების წევრ-კორესპონდენტის (1945 წ.), საქართველ
ერებათა აკადემიის ნამდვილი წევრის (1955 წ.), გამორჩე
უროლოგისა და მეცნიერების დიდი ორგანიზატორის აკ
ტრეს ძე წულუკიძის (1888 — 1967) მოღვაწეობა.

ა. წულუკიძე თავის ავტობიოგრაფიაში აღნიშნავდ
ვის უნივერსიტეტის საექიმო ფაკულტეტის დამთავრ
(1908 — 1913) გაემგზავრა დაღესტანში 'სოფლის ექიმა
და ჯერ ყარადაღში და შემდეგ — სიმაგრე გუნიბში. აქ
ლიწადნახევარი. დაღესტანში ყოფნის დროს მან ყურად
სოფ. ბეჟითოს (ბეჟთა) მოსახლეობაში ზოგიერთი გადამ
ბის გავრცელებას და შეისწავლა ეს საკითხი. ადგილო
ლებათა გავრცელებას ექიმი შკვლევაჩრები უკავშირ

¹¹⁵ ბაქრაძე გ. კ., XIX ს. საქართველოში კაპიტალისტური
წარმოშობა და განვითარება, თბ., 1958, გვ. 151.

¹¹⁶ Тетрадзе А. Н., Укрепление Гуниб как курорт

დენიმე ათეული ქართველი მოსწავლე გოგო
გეოგრაფიას 30 წელზე მეტხანს ასწავლიდა ალექს
იგი ოქროს მედლით დაჯილდოვდა სამაგალითო პ
კავკაველ ქართველ საზოგადო მოღვაწეებთან
დიდი მეგობრობა აკავშირებდა ოსი ხალხის სა
ხეთაგუროვს. განსაკუთრებით დაახლოებული იყო
ანთან და ლუარსაბ ბოცვაძესთან; საერთოდ ახლ
ფიანის ინიციატივით თერგის ოლქში დაარსებულ
ტექნიკური ცოდნის გამავრცელებელ საზოგადოებას
ერთობა წვრილმან პირადულ ხასიათს, კი არ ატარ
საფუძველს საერთო მიზნები და საერთო ინტერე
დნენ¹⁰⁹. კოსტა ხშირად ხვდებოდა სხვა მოწინავე
ებს. თბილისშიც, სადაც 1899 წელს მეფის ადმინისტრაციის
გადასახლებასთან დაკავშირებითაც ჩამოსულა, იგი
მონ გედევანიშვილს, რომელთანაც იკრიბებოდნენ ც
საზოგადო მოღვაწენი. სოლომონის ქალიშვილის
უძღვნია ლექსი (ჩაუწერია ალბომში)¹¹⁰.

კოსტა ხეთაგუროვთან მეგობრული და საქმიანობის
ჰქონდა გამოჩენილ ქართველ კომპოზიტორს დიმიტრი
რომელიც, საერთოდ, კარგად იცნობდა ოსურ კულტურას
ტორი, როგორც ცნობილია, ბევრს მოგზაურობდა ჩრდილო
სწავლობდა ხალხურ მუსიკალურ საუნჯეს. ჩრდილო
სას იგი ხშირად ხვდებოდა დიდ პოეტს; 1902 წ. ვლადიმერ
და ოსური ხალხური სიმღერების ჩასაწერად. დიმიტრი
წერდა, რომ ჩემმა ძველმა მეგობარმა ფოტოგრაფმა
ნაევმა კოსტა ხეთაგუროვთან შემიყვანა. კოსტა გააო
მა. იგი არაფრით ელოდა, რომ ოსური სიმღერა ვინმე
და. მაგრამ რაკი შესახეზე ვიყავი, მან ყოველგვარი
თქვაო¹¹¹. კ. ხეთაგუროვის სახელობის ჩრდილო ოსეთის
რული მუზეუმი სათუთად ინახავს დიმიტრი არაყიშვილის
რათს, რომელიც მან მიუძღვნა მუზეუმს 1950 წლის
წერით: „Приношу в дар свою фотографию Севе

¹⁰⁷ ЦГА СОАССР, ф. 128, оп. I, дд. 27, 29.

¹⁰⁸ ЦГА СОАССР, ф. 127, оп. 1, д. 1544, л. 1—23.

¹⁰⁹ Цотიაშვილი А. И., Коста Хетагуров и грузинская литература, Цхинвали, 1979, с. 6.

¹¹⁰ გოზალიშვილი შ. კოსტა ხეთაგუროვი.

ლი, ად. ფორაქიშვილი¹⁰⁰. როგორც ვხედავთ, კავკასის სკოლა ველთა კომიტეტის შემადგენლობამ განიცადა ცვლილება სკოლაში კვლავ ოთხი განყოფილება იყო და სასწავლო საწყისისათვის ირიცხებოდა 203, ხოლო წლის დამლევს მოსწავლე¹⁰¹.

გარკვეული ცვლილებები მოხდა სკოლის მასწავლებელთა გენლობაშიც: სკოლაში აღარ ასწავლიდნენ ლ. ბოცვაძე და შვილი¹⁰². სამაგიეროდ, პედაგოგთა შემადგენლობას შეემატა სის ქალთა საეპარქიო სასწავლებელდამთავრებული ოლღა ერევნის საოსტატო სემინარიადამთავრებული საბა იორგორის საოსტატო სემინარიადამთავრებული ნიკოლოზ მოტანილი ფაქტებიც კი ნათლად ცხადყოფენ, თუ რა სრებოდა კავკასის ქართულ სკოლას XIX ს. 90-იან წლებს. დამდეგს ეროვნული განათლებისა და კულტურის განვითარებებზე, ჩრდილო კავკასიის ხალხთა შორის ქართული კულტურის პაგანდისა და, ამდენად, ხალხთა შორის მეგობრობის განმტკიცებაში.

14 წლის მანძილზე ამ კეთილშობილური, საშვილიშვილო სათვის დაუცხრომლად იღწვოდა კავკასის ქართული სკოლისათვის დამაარსებელი და მისი ხელმძღვანელი ლ. ბოცვაძე.

1905 წლის რევოლუციის შემდეგ კავკასის ქართულ მეფის მოხელეთა დევნა განიცადა, მაგრამ პედაგოგიკტივის საზღვრებში ითქვას, რომ პირველი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის პერიოდშიც ეს სკოლა ქართველთა ერთ-ერთი საუკეთესო კულტურულ დაწესებულებად რჩებოდა ჩრდილო კავკასიაში. საბჭოთა ხელისუფლების წლებში სკოლა ჯერ შვიდწლიანი სკოლა 1926 — 27 სასწავლო წელს საშუალო სკოლად გადაკეთდა. მშრომელთა ინტერნაციონალური აღზრდის მძლავრ მომადგენს, რომელიც 1988 წელს სახელოვან იუბილეს — ბიდან 100 წლისთავს — იზეიმებს.

კავკასის ქართული სკოლის ამაგდართა მოღვაწეობა მართლაც სკოლაზე ზრუნვით როდი შემოიფარგლებოდა. ისინი გულისხმობდნენ ჩრდილო კავკასიის სხვა ოლქებში დასახლებულ ქართველების სწავლა-განათლების საქმეს; ზრუნავდნენ იქ ქართული სკოლების გახსნისა და უკვე არსებულში ქართული ენის სწავლებისათვის.

¹⁰⁰ დასახ. ანგარიში, გვ. 32.

¹⁰¹ დასახ. ანგარიში, გვ. 42.

¹⁰² როგორც აღინიშნა, იგი დააპატიმრეს და გაასამართლეს რევოლუციისათვის.

¹⁰³ დასახ. ანგარიში, გვ. 32.

ცია კავკაზიდან სცენისმოყვარეთა მიერ „და-ძმისა“ და „
არშიყის“ დადგმის შესახებ⁸⁸; იასონ ლორთქიფანიძის თა
ლის სასარგებლოდ გამართული საღამოს შესახებ⁸⁹; „ქ
მოდგენა კავკაზში“ (ვინმე);⁹⁰; ლ. ბოცვაძის წერილი, რ
სცენისმოყვარეთა მიერ ა. ცაგარელის პიესების „ლეკ
ჯავარი“ და ვოდ. „ადამ და ევას“ დადგმას⁹¹; კორესპო
მსწრე) — ქართული წარმოდგენა კავკაზში (ყაზბეგის მე

1896 წელს ჟურნ. „კვალში“ დაიბეჭდა კავკაზის
წლიური კრების ანგარიში ქართული სკოლისათვის
შეგროვებისა და საღამოს გამართვის შესახებ⁹², ხოლო
ჟურნალმა გამოაქვეყნა ბუდდან ევანგულოვის კორე
მელ. კუხიანიძის ლოტბარობით გამართულ კონცერტზე⁹³

როგორც ვხედავთ, კავკაზის ქართული სკოლა თავ
ველი და ჩრდილოკავკასიელი საზოგადოებრიობის ყურ
ტრში მოექცა. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა ჟურ
დაბეჭდილი სახალხო სკოლების ინსპექტორის აზრი აღნ
ლის წარმატებებსა და ავტორიტეტზე. „მთელს დირექც
შნაჟს ინსპექტორი, — ეს ქართული სასაწავლებელი სამ
წავლებლად არის მიჩნეული, როგორც სწავლა-აღზრდის
თვე ეკონომიურადაც“⁹⁵.

ამასვე ადასტურებს „ქართველთა შორის წერა-კი
ცელებელი საზოგადოების“ წლიური ანგარიშები. მაგალ
გადოების“ 1906 წლის წლიური კრების ანგარიშში აღნი
1906 წლის ბოლოსათვის კავკაზის ქართული სკოლის
სულ შეადგინა 6754 მან. და 86 კაპ., აქედან საღამოს.
სეირნობის შემოსავალი იყო 3000 მან. და 47 კაპ., შემოწ
— 354 მან. და 10 კაპ. ამრიგად, სკოლის შემოსავლის

⁸⁸ გაზ. „ივერია“, 1903, 17 დეკემბერი, № 269, გვ. 3 — 4.

⁸⁹ გაზ. „ივერია“, 1904, 31 დეკემბერი, № 299, გვ. 3 — 4.

⁹⁰ გაზ. „ივერია“, 1904, 21 ოქტომბერი, № 241, გვ. 3.

⁹¹ გაზ. „ივერია“, 1904, 1 თებერვალი, № 25, გვ. 3.

⁹² გაზ. „ივერია“, 1904, 9 ოქტომბერი, № 231, გვ. 3.

⁹³ ჟურნ. „კვალი“, 1896, № 11, გვ. 176 — 178.

⁹⁴ ჟურნ. „კვალი“, 1900, № 25, გვ. 397 — 398.

⁹⁵ ჟურნ. „მწყემსი“, 1902, № 1 — 2, გვ. 5 (გაღმომეჭდილია „ცნ
დან“).

ბდნენ ქართველების, ოსების, რუსების, სომხების, თათრების
ელთა ტომების ურთიერთდაახლოებას, მათ შორის კულტურის
შირისა და ძმური ურთიერთობის განმტკიცებას⁷².

ამრიგად, ექვს გარეშეა, რომ კავკასიის ქართული სკოლა
ჩიდა მრავალი ეროვნების წარმომადგენლებს, აცნობდა მათ
კულტურას, ლიტერატურას, ხელოვნებას და ხელს უწყობდა
ბრივ ქართველებისა და სხვადასხვა ეროვნებათა შვილებს
უბას. 1902 წელს ჟურნალმა „მწყემსმსახურება“ „ცნობის ფურცლები“
მომეჭადა საინტერესო სტატია, რომელშიც აღწერილი იყო
საღამო, სკოლის სასარგებლოდ გამართული 1901 წლის 26
სტატიაში ნათქვამია: „ხალხიც დიდძალი დაესწრო და უფრო
სხვაობაც ეტყობოდა. საღამო დაიწყო ადგილობრივ სიმღერით
რულთაგან შემდგარ გუნდის სიმღერით, რომელსაც ლეონტი
ბ-ნი კუხიანიძე, სხვაფრივ მორთულობა და მოწყობა წარმო
სჭარბობდა. სწორედ რო აქაურ ქართველთა მცხოვრებთა
სკოლაში ფეთქავს და ღირსეული დაწესებულება ღირსეულ
სა და ხალხის დახმარებით სასურველად ასრულებს თავის
მას“⁷³.

როგორც ვხედავთ, სტატია საგანგებოდ მიუთითებს
„სხვადასხვაობაზე“. ბუნებრივია, ასეთ ღონისძიებებში
კეთო შედეგი მოჰქონდა ერების დაახლოებისა და დამეგობრების

გაზ. „ივერია“ და ჟურნ. „კვალი“ უყურადღებოდ არ
კავკასიის ქართული სკოლის — ქართული კულტურის ამ ერ
რის — ცხოვრების არც ერთ მნიშვნელოვან მომენტს და სის
ბეჭდავდნენ ცნობებს აქ გამართული კულტურულ-მასობრივ
ძიებების შესახებ. საჭირო მასალას კი სისტემატურად აწვდ
დაქციებს ქართული სკოლის პედაგოგები და სხვა საზოგადოებ
წენი.

სანიმუშოდ დავასახელებთ რამდენიმე წერილს: 1889
„ივერიამ“ „ახალი ამბების“ რუბრიკით დაბეჭდა წერილი —
ლი დრამატული დასის წარმოდგენები კავკასიაში⁷⁴. ამავე
ბეჭდა წერილები, რომლებიც მიეძღვნა ვლ. ალექსი-მესხიშვილ
ოსნობით ქართული პიესების — „ხანუმას“, „ძუნწის“, „ბაქალაქის“
დადგმას კავკასიაში⁷⁵, მისივე მონაწილეობით „ხანუმას“ და

⁷² სარიშვილი ტ., ოსეთ-საქართველოს კულტურული ურთი
140 — 141.

⁷³ ჟურნ. „მწყემსი“, 1902, № 1 — 2, გვ. 5 — 6.

მოვიდა კავკაზში, ქართულ სკოლაში შხოლოდ 48 მოწა
როცა წავიდა — 300 მოწაფეზე მეტი. ლუარსაბმა აქა
რიანობითა და მოვალეობის სიყვარულით სკოლის საქმე
განვითარების გზაზე დააყენა. მოწაფეთა რიცხვმა იმა
სკოლის პრესტიჟმა აიწია, ისე კარგა წავიდა სკოლაში ს
მე, რომ ყველა ქართველი — წოდების განურჩევლად
აბარებდნენ თავიანთ შვილებს ქართულ სკოლაში⁶⁴.

ქართული მეცნიერული პედაგოგიკის კლასიკოსი იაკ
ლი ასეთ შეფასებას აძლევდა ლ. ბოცვაძის მოღვაწე
ქართულ სკოლაში: „... ჩინებული მოღვაწე გამოდგა, სკ
ფეხზედ დააყენა, კავკაზის ქართველების გული მოინად
ხალხო ბიბლიოთეკა დააარსა და ქართული ენის გავ
შორეულს ქალაქში ფეხი ააჩქარებინა... წარსულს ივნის
ჩამოვიდა ბ-ნი ტიტე კახიძე, ჩვენი იქაური სკოლის მზრ
ვარწმუნა, რომ ბ-ნი ბოცვაძეს სვინდისიერად, მარჯვედ
ყავს საქმე“⁶⁵. შემდეგ იაკობი დასძენს: „ბ-ნი ბოცვაძე
ერს პედაგოგიურს სტატიებს „მწყემსში“ და ამით ეხმ
და სამრევლო სკოლების დამყარებას რიგიანსა და ნაყო
ამას ისიც უნდა დავუმატოთ, რომ ბ-ნი ბოცვაძე თავის ს
სოდ ასწავლის ქართულს გალობასა და მშვენიერი ქა
დააარსა. ამისთანა მასწავლებელი სანთლით არის საძე
და წაქეზების ღირსია“⁶⁶.

ლ. ბოცვაძისა და ქართული სკოლის სხვა მას
დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს ის, რომ კავკაზის ქა
ლამ თავისი არსებობის მოკლე დროის მანძილზე მთელ
კასიაში გაითქვა სახელი და მისაბადი გახდა როგორც სა
მზრდელო, ისე კულტურული ცხოვრების თვალსაზრისი
დვილ ეროვნულ ტაძრად⁶⁷, ჩრდილოკავკასიელი ხალ
მცხოვრები ქართველებისათვის საერთო კულტურის კ
გობრობის სამჭედლოდ. ქართულ სკოლას ჰქონდა საკუ

⁶⁴ გ. ნათაძის „მოგონებიდან“, გაზ. „სახალხო განათლება“
(1783).

⁶⁵ გოგებაშვილი ი., თხზ., ტ. 2, 1954, გვ. 369.

⁶⁶ იქვე.

⁶⁷ კავკაზის ქართულ სკოლაში ჩანგრძლივი დროის მანძილზე ნა
გიურ მოღვაწეობას ეწეოდნენ გ. ნათაძე, გ. მიქაბერიძე, ვ. გიორგო
ხო განათლების სხვა მოღვაწენი, ხოლო გამოჩენილი ოსი პოეტი და
ვაწე კოსტა ხეთაგუროვი ქართული სკოლის ლიტერატურულ-მხატ
ზე ხშირად კითხულობდა თავის ლექსებს (ს. ელიაშვილი, ორჯ

სა და განათლების დაუღალავი მებრძოლის, ღირსეული მ
ხეილ ყიფიანის გარდაცვალების გამო, რომელმაც „დედას
ბო“ თერგის მხარე და მთელი თავისი შეგნებული ცხოვე
ლის უანგარო სამსახურში ჩააყენა.

მიხეილ ყიფიანის კალამს ეკუთვნის შესანიშნავი ნა
Казбека до Ельбруса“ (Владикавказ, 1884 г.), რომელმაც
სიზუსტითა და მგზნებარებითაა აღწერილი თერგის ოლქის
სამიწათმოქმედო ბაზის სიფიწროვე და დაყენებულია მათ
ბის პირობების გაუმჯობესების საკითხი.

დიდი შრომა გასწია მიხეილ ყიფიანმა საქართველოში
თხვის გამავრცელებელი საზოგადოების დაარსებისათვის⁶¹,
შემდეგ დაწყებითი ქართული სკოლა გახსნა კავკასიში (ქარ
სასა და პუბლიცისტისტიკაში 'ასე უწოდებდნენ ქ. ვლადიკავ
ორჯონიკიძეს) 1888 წლის 23 ნოემბერს. ამ სკოლის დაარსე
თველოს საზოგადოებრიობა და ჩრდილო კავკასიაში მცხოვ
თველები გასაგები ინტერესით შეხედნენ. სკოლა, თავისი
დანიშნულების გარდა, ქართული ენისა და 'კულტურის პრ
კავკასიში მცხოვრები ქართველი მოსახლეობის ერთმანეთთან
რების ერთ-ერთი საუკეთესო საშუალება იქნებოდა.

იმ დიდი უეჭველი წვლილის გამო, რაც მიხეილ ყიფიან
ვოდა კავკასის სკოლის დაარსებაში, „საზოგადოებამ“ იგი
სკოლის სამზრუნველო კომიტეტის თავმჯდომარედ.

როგორც „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრც
საზოგადოების“ ანგარიშები მოწმობენ, კავკასის ქართული სკ
დაპირველად ორი განყოფილებისაგან შედგებოდა; 1891 წ
გაიხსნა მესამე განყოფილებაც, შემდეგ — მეოთხე; სკოლი
დაინიშნა ტიტე კახიძე, კავკასის კლასიკური გიმნაზიის მასწავ
1892 წ. კავკასის სკოლაში მასწავლებლად იწყებს მუშაობას
საბ ბოცვაძე; 1894 წლისათვის სკოლაში უკვე 100-მდე მ
სწავლობდა.

იმედები, რომლებსაც „ქართველთა შორის წერა-კითხვის

⁶¹ „საზოგადოებას“ საფუძველი ჩაეყარა 1879 წლის 31 მარტს, როდესაც
ვრობამ დაამტკიცა მისი წესდება. ამით დასრულდა სამოციანელ მოღვაწეთა
ვარი და ხანგრძლივი ბრძოლა საზოგადოების დაარსებისათვის. ამავე წლის
შედგა მისი დამფუძნებელ წევრთა პირველი კრება დიმიტრი ყიფიანის თავმჯ
ობით. კრებამ საზოგადოების თავმჯდომარედ აირჩია ილია ჭავჭავაძე, მდივნ
სარაჯიშვილი, ხაზინადრად — რ. ერისთავი. ამრიგად ჩაეყარა საფუძველი
ხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას, რომელმაც 1927 წლამდე იარსება (გ
ქე ლ., მასალები ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებისათვის)

თვე, მისი საშემოსავლო ფონდის ზრდა. მაგალითად
წელს „საზოგადოების“ თანხა 2338 მან. და 66 კაპ.
ხარჯები — 120 მან. და 95 კაპ., 1890 წლისათვის
და 12 კაპ. გაიზარდა, ხოლო ხარჯებმა შეადგინა '1592

1883 — 1893 წლებში „საზოგადოებამ“ მთიელ
სტუდენტ ახალგაზრდობას აღმოუჩინა მატერიალური
11 568 მან. და 26 კაპ. ოდენობით, 1894 — 1903 წლებში
და 85 კაპ., '1904 წლიდან 1912 წლის ჩათვლით მოსახლე
დობას მიეცა მატერიალური დახმარება 13 130 მან.
ნობით. ასე რომ, 1883 — 1912 წლებში „საზოგადოებამ“
მიზნით დახარჯა სულ 34 858 მან. და 24 კაპ.⁵⁷. „საზოგადოებამ“
კუთრებულ ყურადღებას უთმობდა მთის ტომების
რესობათა — ჩეჩნების, ყუმიყებისა და სხვათა მოსახლე
გაზრდობას. ეჭვს გარეშეა, „საზოგადოების“ მიერ გა
მა და ჩატარებულმა ღონისძიებებმა ხელი შეუწყეს ჩრ
ახალგაზრდა თაობის სწავლა-განათლებას და ადგილი
რიგებიდან ახალგაზრდა ინტელიგენციის წარმოქმნას.

მიზნად არ ვისახავთ „საზოგადოების“ მრავალმხ
ბის სრულად და ამომწურავად განხილვას. ჩვენი მიზან
ებში ვუჩვენოთ იმ დაძაბული, მრავალმხრივი და სასა
ობის ზოგიერთი მხარე, რომელსაც „საზოგადოება“ ეწე
ველი თავმჯდომარის მიხეილ ყიფიანის ხელმძღვანელობ
დე (გარდაცვალებამდე). მიხეილ ყიფიანის „საზოგადო
წეობის წარმოსაჩენად ხაზი უნდა გაესვას იმას, რომ
აღძრა მთიელების ენებზე „საზოგადოების“ მიერ წიგ
მის აუცილებლობის საკითხი, „საზოგადოების“ ხარჯზ
იქნა აღმასხიტ კანუკოვის მიერ შედგენილი წიგნი პირ

ნამდვილ წევრთა რიცხვმა საგრძნობლად იკლო რუსეთის პირვე
პერიოდში, ხოლო რევოლუციის შემდეგ (1909 — 1911 წწ.) ზრდის
თესო მაჩვენებლებს (117 — 181) მიაღწია. ეს კი თავისთავად მეტყ
ბრივი მოსახლეობის კულტურისა და შეგნების დონეზე (იხ. „Отчёт
пространения образования и технических сведений среди горц
ласти“, за 1913, გვ. 1—2.).

⁵⁶ იხ. «Отчет правления благотворительного общества р
образования и технических сведений среди горцев Терской
1886 г.

⁵⁷ «Краткий отчёт деятельности общества распро
и технических сведений...

წარმოთქმის დროს სმენად გადაიქცნენ, ცდილობდნენ
თეული სიტყვა ლექსისა, რომელმაც ასე ძლიერ იმოქ
შორის თვით გულმაგრებმაც კი ვერ შეიკავეს ცრემლ
თარგმნა გამოჩენილმა ქართველმა მწერალმა ს. შანშია

„... დედასებრ ჩვენი მხარე შეიტკბე;
შენს გულში ჰქონდა მაშვრალს ალაგი;
ჩვენ რა პატივით გადაგიხადოთ,
რით დავაფასოთ შენი ამაგი?

მამები ბავშვებს ანდერძს გადავცემთ:
გულში ატარონ შენი სახელი,
ჩვენ კი, ვაი, რომ შენს შემდეგ დავგრჩა
მწუხარება და მწარე ნალველი“⁵¹.

კოსტა ხეთაგუროვმა მიხეილ ყიფიანის გარდაც
წარმოთქმულ სიტყვაში და ლექსებში გამოხატა მადლო
მიხეილ ყიფიანის ღვაწლისადმი ოსი ხალხის კულტურუ
ში, არამედ საერთოდ თავისი დამოკიდებულებაც ოსეთ
მოღვაწეებისადმი, პედაგოგებისადმი, კულტურისა და ს
კებისადმი, რომელთაც თავისი მოღვაწეობით კეთილი კვ
ოსი ხალხის სასწავლო-საგანმანათლებლო და სასკოლო
ცხოვრებას.

1883 წლიდან მიხეილ ყიფიანი, როგორც „თერგის ო
თა შორის განათლებისა და ტექნიკური ცოდნის გამავრცე
ზოგადობის“ საპატიო წევრი და მისი პირველი თავმჯდ
ხალხს, თერგის ოლქის მკვიდრ მოსახლეობას უდიდეს
უწევდა პირველდაწყებითი სახალხო სკოლების ქსელის გა
ბლიურ ენაზე სწავლა-განათლების დაფუძნების, ოს მოსწ
საერთო საცხოვრებლების აშენება-მოწყობის, „საზოგადო
ზე სტიპენდიანტების შენახვის, დედაენაზე საანბანო წიგ
ცემისა (მაგალითად, აღმახსიტ კანუკოვის „ოსური ანბან
და საერთოდ, ადგილობრივ მოსახლეობაში ცოდნის გა
საქმეში“⁵².

აი, რა წერია „თერგის ოლქის მთიელთა შორის განა
ტექნიკური ცოდნის გამავრცელებელი ქველმოქმედებითი
ების“ წესდებაში (პარაგრაფები 1 — 3).

„... 1) საზოგადოება მიზნად ისახავს თერგის ოლქის

⁵⁰ გაზ. „ივერია“, 1891, № 53.

⁵¹ ხეთაგუროვი კ., რჩეული, სამხრეთ ოსეთის სახელგამი, 19

⁵² სარიშვილი რ., ოსეთის სახელგამი, 19

მოჭრილ „თვალსაჩინო მეთოდს“ ჩამოხსნა „ოინბაზური“ ს
და მისი ანტიპედაგოგიური ბუნება ბოლომდე ამხილა⁴⁵.

სახალხო განათლებისა და ქართული ეროვნული კულტ
დი მოამაგე ი. გოგებაშვილი ყოველთვის გულისყურით ე
კავკასიაში და, კერძოდ, ჩრდილო კავკასიაში სახალხო გა
დარგში მიმდინარე პროცესებს და აქტიურად ეხმარებოდა.
იმას, რაც ხელს უწყობდა ამ მხარეში ეროვნული კულტურ
სვლას, ამხელდა და გმობდა სწავლებისა და აღზრდის პროც
კვიდრებულ უარყოფით მოვლენებს, პედაგოგიური მეცნიერე
ბამისად არკვევდა და წყვეტდა სწავლების რაციონალურ პ
ურ წიადაგზე დაყენების საკითხებს. მისი აზრით, სახალხო
წარმატების საწინდრად სწავლების დედაენაზე მოწყობა
„არ არსებობს და არც შეიძლება არსებობდეს ისეთი აღამი
რომელზედაც არ მოხერხდება პირველდაწყებითი სწავლებ
რება ისევე, როგორც არ შეიძლება წარმოვიდგინოთ ისეთი
რი ენა, რომელზედაც უბრალო, ჩვეულებრივი აზრების გამ
შეიძლებოდეს“⁴⁶.

ი. გოგებაშვილის ეს მოსაზრება ამხელდა მეფის მოხე
მათ მიმდევართა (ალექსანდრეს სახ. თბილისის სამასწავლებ
ლის დირექცია, ზახაროვი და სხვ.) „შეხედულებებსა“ და
ბებს“, თითქოს მთიელთა ტომების დამწერლობასა და ენის ს
არ შეეძლო მათთვის სათანადო განათლების მიცემა. უცნ
შესწავლას უცნობის საშუალებით ი. გოგებაშვილი სასტიკ
უცხადებდა: „თუკი აფხაზური ენა არ გამოდგება პირველ
სკოლების იარაღად, მაშინ არც ოსური გამოდგება, ხოლო თუ
ეს ენა განდევნილ იქნება სახალხო სკოლებიდან, მაშინ რაღ
ბის ძალით შეიძლება სხვა დანარჩენ მთიელთა და თვით არა
ენების დატოვება სასკოლო სწავლებაში“⁴⁷.

აქედან ცხადია, რომ ი. გოგებაშვილი ვიწრო ეროვნული
სებიდან კი არ გამოდიოდა, არამედ მტკიცედ მოითხოვდა
ამიერკავკასიაში, ისე ჩრდილო კავკასიაში, კერძოდ ოსეთში,
ურ ენაზე სწავლებას, რაც ეროვნული კულტურის განვითარე
აუცილებელ პირობას წარმოადგენდა. იგი აქტიურად იცავდა
რომ „... ოსეთის სკოლებში გვყავდეს მომზადებული ოსი მა
ბელი, ქართულში — ქართველი, სომხურში — სომეხი და ა.

⁴⁵ ს ა რ ი შ ვ ი ლ ი ტ., ოსეთ-საქართველოს კულტურულ-პედაგოგიურ
ერთობა, 1965, გვ. 29.

აქედან ნათლად ჩანს, თუ რაოდენ დიდი ღვაწლ
წიღს ჩრდილო ოსეთში სკოლების ჩამოყალიბებასა
ლა-განათლებაში. მართალია, სკოლებს მეფის ხელ
ინტერესებისათვის იყენებდა და ისინი ნაკლებად უპ
მელთა ძირითად, სასიცოცხლო ინტერესებს, მაგრამ
მოზარდები მაინც სწავლობდნენ წერა-კითხვას, ანგა
დნენ შრომის ელემენტებს.

გ. თოგოშვილის დასკვნით: „ჩრდილო ოსეთში
ბევარში მრავალი ქართველი ცხოვრობდა (რაჭის რაი
ვად ჩამოსახლებულნი და აგრეთვე სამსახურებრივ მ
ვლადიკავკაზში თუ სხვა პუნქტებში დამკვიდრებულნი
განი ეწეოდა იქ მისიონერულ საქმიანობას მართლმ
ტიანობის აღმდგენელი კომისიის ხაზით, ბევრი მასწავ
ლობრივ თუ ვლადიკავკაზში გახსნილ ქართულ ს
მთავრობის დაწესებულებებში მუშაობდა. ასეთი პირ
ანობით ხელს უწყობდნენ ოსთა განათლებისა და წინ
ხალხთან მათი კულტურული ურთიერთობის განმტკ

სახალხო განათლების განვითარებას დაღესტანში
ქართველი პედაგოგები ი. შანოვაძე და პ. კონჭუხიძე.
ვო მასალებიდან ირკვევა, ი. შანოვაძეს პორტ-პეტრო
სასწავლებელში სამართალმცოდნეობის მასწავლებლად
ძეს კი ჯერ ამავე სასწავლებლის ინსპექტორად, ხოლო
სტენის სახალხო სასწავლებლის ინსპექტორად, უმუშავე
მახაჩკალის საშუალო სკოლის ისტორიის ნარკვევებ
ისიც, რომ პ. კონჭუხიძეს თემირ-ხან-შურაში გაუხსნი
დაგოგიური კურსები, რომლებიც დაუმთავრებიათ და
პედაგოგებს გ. გაჯიევს, ს. ომაროვსა და სხვ. პ. კ
ხლეობასა და მასწავლებელთა შორის დამსახურებულ
მოუხვეჭია⁴¹.

საინტერესოა აღინიშნოს ისიც, რომ ქართვე
ს. აბულაძე, ე. დოღობერიძე, ი. მდივანიშვილი, ი. ნიჟა
„დაღესტნის ოლქის ტუზემცურ-მუსულმანური განათ
დობაში,“ რომელიც დაარსდა თემირ-ხან-შურაში 1
გორც ამ საზოგადოების ანგარიშიდან ვიგებთ, მის საქმ
ოდა: „открытие разнохарактерных начальных учили
нием предметов на местных языках, устройство у

დ. ბაქრაძეს არაერთი პუბლიცისტური წერილი
დროინდელ პრესაში, რომლებშიც ეხებოდა კავკასი-
ელიურ საჭირობო საკითხებსაც, მაგალითად, ან-
გიერთ მხარეს ოსეთში, ასევე ოსთა რელიგიური
გამოვლინებას. მხედველობაში გვაქვს მისი სტატია
რომელიც ჯერ კიდევ 1851 წელს დაიბეჭდა გაზ.
მერში.

გარკვეული დღაწლი ქართულ-ჩრდილოკავკასი-
თიერთობათა შესწავლაში მიუძღვის ცნობილ ქართ-
მე თაყაიშვილს, რომელიც საფუძვლიანად სწავ-
კავსიური კულტურის ძეგლებს³⁶. მან ჩრდილო
დაღესტანში, გამოავლინა ქრისტიანული არქიტექ-
მელნიც იქ საქართველოს კულტურული გავლენი-
ჩნეული. მისი რიგი შრომები³⁷ მრავალ საყურად
ცავენ ჩრდილო კავკასიის ხალხების წარსულის შეს-

ქართველი მეცნიერების დიდი ინტერესი ჩრდ-
ხთა ისტორიული წარსულისადმი განსახილველ ხა-
ლობის მოვლენად წარმოგვიდგება. ეს ინტერესი ო-
ნი ღრმა და მრავალმხრივი ურთიერთობით იყო
ქართველ და ჩრდილოკავკასიელ ხალხებს შორის
კითხვისადმი მიძღვნილი შრომები, რომელთაც ე-
ტო ქართველი, არამედ ჩრდილოკავკასიელი და ს-
თხველები, პირველ რიგში ინტელიგენციის წარმო-
ნენ შესაფერის ატმოსფეროს ძველი ურთიერთ-
ახალ პირობებში გაგრძელებისათვის, რუს მეცნიერ-
თად დიდ გავლენას ახდენდნენ კავკასიის ეროვნუ-
წარმოქმნა-განვითარებაზე, რომელიც წინ სწევდა
ტურას და, ამდენად, განამტკიცებდა მის კავშირ-
სულ და ქართულ პროგრესულ კულტურასთან, ახალ
ვდა მას.

³⁶ Ломтатидзе Г. А., Ефим Семенович Така-
археология», 1964, № 3.

³⁷ Такайшвили Е. С., Источники грузинских
ники. Обращение Грузии (в христианство). СМОМК, в.
зинские надписи на археологических предметах, храня-
музее в Тифлисе. — «Известия Кавказского отделения
ского археологического общества», в. I Тифлис, 1904.

თველი მწერლის ალექსანდრე ყაზბეგის შემოქმედების
თველ მთიელთა — მოხევეთა XIX ს. ყოფა-ცხოვრების
მატიანედ წარმოგვიდგება. მოხევეებს ისტორიულად
ურთიერთობა ჰქონდათ მეზობელ ჩრდილოკავკასიელ
რაც მხატვრულად ასახა ალ. ყაზბეგმა. მისი მოთხრობ
არაირან ქართველები, ოსები, ქისტები, ჩეჩნები, ჩერქეზ
ვითარდება ხევში, ვლადიკავკაზში, ჩრდილოკავკასიელ
ლებში. კონფესიური განსხვავება ხელს არ უშლის ალ.
რებს სიყვარულსა თუ მეგობრობაში. მათ აერთიანებთ
ანური იდეალებისადმი ერთგულება, თავისუფლებისადმი
სწრაფვა, რაც მწერლის შემოქმედებაში ყოველგვარ გარ
ლა სხვა გრძნობაზე უფრო ძლიერ გრძნობად გვევლინება.

XIX ს. რეფორმის შემდგომი ხანის ქართველი მეცნი
გრძობდნენ ჩრდილოკავკასიური თემატიკით დაინტერესე
ისტორიკოსი, ეთნოგრაფი და არქეოლოგი, პეტერბურგი
რო აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი დიმიტრი ბაქრაძე
თავის გამოკვლევებში დიდ ადგილს უთმობდა ქართ
ურთიერთობის საკითხებს მის მეზობელ, მათ შორის ჩრ
ელ, ხალხებთან.

მ. ცინცაძის თანახმად, „სრულიად ბუნებრივია, რომ
ისტორიის ისეთი მასშტაბური მკვლევარი, როგორიც იყ
სხვა უმნიშვნელოვანეს პრობლემებთან ერთად გვერდს
ჩრდილო კავკასიის ხალხებთან ურთიერთობის საკითხებს
ტეს, რომ ჩრდილო კავკასია უძველესი დროიდან მჭიდრო
შირებული ჩვენს ქვეყანასთან და მთელი ეს ურთიერთ
ბოდა ურთიერთგამდიდრებისა და ურთიერთშემოქმედებ

დ. ბაქრაძეს თავისი დროისათვის საკმაოდ სრულ
წარმოდგენა ჰქონდა ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი ხა
პრების ურთიერთობის, კენეზისის, განსახლებისა და მო
თხებზე.

ეხებოდა რა კავკასიურ ენებს, იმდროინდელ მეცნი
კვლევებზე დაყრდნობით აღნიშნავდა, რომ: „ისინი სამ მ
ფიან: ერთი მოდგმაა ქართულის მონათესავე ენები, მე
ეკუთვნის აღმოსავლეთის მთის ენები, ანუ ჩეჩნური, დაღეს
კური), მესამე მოდგმისანი კი არაირან დასავლეთის მთის ენ
რი და ჩერქეზული მათი დიალექტებით. თვითეულ ამ მო
თა ენებში ერთი მეორესთან ნათესაური დამოკიდებული

პოლიტიკას ჩრდილო კავკასიაში. ქართული პრესა მოუწო-
ლო კავკასიის ხალხებს, ზიარებოდნენ განათლებას, რა-
მას შეეძლო მათი გამოყვანა კულტურის განვითარების

1899 წელს დიდი სიძნელეების გადალახვის შემდეგ
სტა ხეთაგუროვის ლექსების კრებულის „ირონ ფანდირ-
ფანდური“) გამოქვეყნება. ამ მოვლენას ქართული საზო-
გმყოფილებით შეხვდა. ალექსანდრე ხახანაშვილმა მას
ნარკვევი მიუძღვნა სათაურით „მოძრაობა ოსეთში განა-
იგი წერდა: „... ერთი სასიამოვნო მოძრაობა აღინიშნა ჩვე-
რე ხალხში, რომელთანაც საქართველოს უცხოვრია მრავ-
და ეს მოძრაობა გულისხმიერია ჩვენთვისაც: მე მოგახს-
განათლებისაკენ მისწრაფებას...“. ავტორი ქართველ მკი-
დად აცნობს კოსტა ხეთაგუროვის პოეზიას, საერთოდ
რატურის შესახებაც აწვდის ცნობებს და მიესალმება რა
მოსვლას, თავის ნარკვევს ასრულებს გულითადი სურვი-
სურვით ოსებს წარმატება ამ პატიოსან გზაზე და ვინა-
საერო მწერლობის გაფურჩქვნა“²³.

ქართველმა მწერალმა ქალმა ანასტასია ერისთავ-ხო-
გად იცოდა ოსური ხალხური სიტყვიერება, რომლის ზო-
იგი ქართველ მკითხველ საზოგადოებრიობასაც აცნობდა
ბეჭდა ოსური ლეგენდები „ბესო“²⁴ და „ეშმაკის სამარე“²⁵

მეზობელ ხალხებთან მეგობრულ ურთიერთობას
ყურადღებას აქცევდნენ ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი
ბაშვილი და XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული
სხვა თვალსაჩინო წარმომადგენლები. ისინი ჭეშმარიტ
ერებსა და ხალხებს შორის ეროვნული კულტურის მონა-
ერთგაზიარებაში ხედავდნენ. ილია ხაზს უსვამდა იმ „მა-
ტებას“, რომ „საკუთარი კეთილდღეობა ჩვენის მეზობლის
ბაზეა დამოკიდებული, რომ მეზობლის უბედურებაზე ჩვე-
ბა ვერ დაფუძნდება, ვერ აშენდება“²⁶. ხოლო აკაკის მეზ-
თან ქართველთა ძმური ურთიერთობისა და გულითად
გრძნობა ათქმევინებდა:

„იმას არ ეთქმის ადამიანი,
ვინც აღიარებს მართო თავის ერს

„აღლუზიანი“, რომლის ქართული ტექსტი რუსული თ
დაბეჭდა იმავე СМОНПК-ის 22-ე ნაკვეთში.

XIX ს. 80 — 90-იან წლებში ქართულ პერიოდულ
ტემატურად ქვეყნდებოდა კორესპონდენციები ჩრდილ
მათ ხელს აწერდა „ქართველი ოსებში“ — მღვდელი ნესტ
რომელიც მუშაობდა ოსეთში სასულიერო უწყების ხაზით.
პონდენციები შეეხებოდა ოსთა რელიგიას, ყოფას, სასკოლ
ბას, მათი ცხოვრების ყოველდღიურ მოვლენებს. თავისთა
რადის დაინტერესება იმ ხალხის ცხოვრებით, ვის შორისაც
და, გასაგებია, მაგრამ მის ამ რიგის კორესპონდენციებს რ
გაზეთები სისტემატურად ბეჭდავდნენ, ეს მოწმობს ქართ
გადოებრიობის დიდ ინტერესს მოძმე და მეზობელი ხალ

1891 წელს გაზ. „ივერია“¹⁶ გამოაქვეყნა ქართული ლი
კლასიკოსის, გამოჩენილი საზოგადო მოღვაწის, პირველი
სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციის — „მესამე დასის
ორგანიზატორის ეგნატე ნინოშვილის (1859 — 1894) ნარკ
ლი დაღესტნიდან (დაღესტანი წარსულში და ეხლა. ქ. დარუ
გორც სავაჭრო ქალაქი. ენდროს წარმოება და მევენახეობა)
ვი შედგენილი იყო დაღესტანში, კერძოდ დერბენტში, პო
ესკში, გომრში, თემირ-ხან-შურაში და სხვ.¹⁸ მოგზაურობის
შედეგად და შეიცავდა მდიდარ მასალას XIX ს. 90-იანი წლ
ბენტის შესახებ. „ერთი საუკეთესო სასტრატეგო და სავაჭრ
დაღესტნისა, — აღნიშნავს ავტორი, — უხსოვარი დროიდა
დღესაც არის ქ. დარუბანდი, რომელსაც ეხლა დერბენტს
ამ ქალაქს ძველ დროში, არა თუ მარტო დაღესტნისათვის,

¹⁶ ჩრდ. კავკასიისა და კერძოდ დაღესტნისადმი ყურადღება უფრო
ი. ჭავჭავაძის მიერ გაზ. „ივერიის“ (1877) დაარსების შემდეგ.

¹⁷ გაზ. „ივერია“, 1891, № 153, გვ. 3, № 154, გვ. 2 — 3.

¹⁸ ქართველმა მეცნიერებმა მ. ვადაჭკორიამ და რ. კვერენჩილაძემ ჟ
ветский Дагестан“-ში 1970 წ. დაბეჭდეს საინტერესო წერილი ე. ნინოშვი
ღესტნელი სტუდენტის მეგობრობის შესახებ 1886—1887 წწ. საფრანგეთ
დროს. მასში ნათქვამია: «Интересно отметить, что Э. Ниношвили, котор
1887 годах учился во Франции, в университете Монпелье, имел тесн
с молодым горцем из Дагестана. Студент-дагестанец, учившийся
Э. Ниношвили на агрономическом факультете, оказал писателю бо
мощь, дав ему деньги для возвращения на родину. К сожалению и
нейшая судьба этого благородного горца, вернувшегося к себе домой
ции в 1887 году морским путём, через Батуми, до сегодняшнего
вестны“ („Советский Дагестан“, Вадакორია М. ...)

შორის ეკონომიკურ და კულტურულ კავშირთა ერთობა
რებასა და გაღრმავებაზე.

უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველი და ჩრდილოკავკასიის
ეთნიკური ურთიერთშედგენა არც ახალი, არც ცალმხრივი
ყოფილა. მას ისტორიულად ყოველთვის ჰქონდა ადგილი,
დასხვა ფაქტორის გავლენით მისი ინტენსიობა იცვლებოდა.
კავკასიის მთიელთათვის ბუნებრივი გეოგრაფიული ფაქტორი
მოქმედების შედეგად მოსახლეობის ნამეტის (ე. წ. ჰაზრატის)
ბარში გადასახლება კანონზომიერ მოვლენას წარმოადგენდა.
XIX ს. პირველი ნახევრიდან დაწყებული კახეთის ჩრდილოეთ
ონებში, კერძოდ პანკისის ხეობაში, ხდებოდა ქისტების გად
ასევე, ერთეული პირები სახლდებოდნენ საქართველოს ტერიტორიაზე
დაღესტნიდანაც.

რეფორმის შემდგომ პერიოდში ფართოდ გავრცელდა
მთიელთა საშოვარზე სიარული — სეზონურ სამუშაოებზე
განსაკუთრებით ფართო ხასიათი მიიღო დაღესტანში. იწყებოდა
ნელ მთიელთა მუდმივ სამუშაოზე გადმოსვლა თბილისში,
სიღნაღში და საქართველოს სხვა ქალაქებსა თუ სოფლებში.

აღნიშნულ მოვლენას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა არა
კასიის ხალხების ეკონომიკური თანამშრომლობისა და ურთი
განმტკიცებისათვის, არამედ კულტურული ურთიერთობის
ბის თვალსაზრისითაც. დაღესტნელი, ჩეჩენ-ინგუში, ოსი და
ნების პირების საქართველოს ტერიტორიაზე სეზონურად
ვად დასახლება, ისევე როგორც ქართველ მთიელთა — მოსახ
სურთა, მთიულთა, რაჭველთა, სვანთა და სხვათა ჩრდილო
ხალხებს შორის სეზონური მუშაობა თუ ცხოვრება იწვევდა
თის ყოფა-ცხოვრების, ზნე-ჩვეულებების, ენის გაცნობას
ტურების გამდიდრებას, დაახლოებას.

ჩრდილოკავკასიელი მთიელები, ქართულ მიწაზე მო
ითვისებდნენ აქაურ ენას, ზნე-ჩვეულებებს, განვითარებულ
ნეო კულტურას. ქართული ენა იცოდნენ არამარტო საქართველოში
მოსახლებულმა მთიელებმა, არამედ მათაც, ვინც ადგილობრივ
მაგრამ სისტემატური ურთიერთობა ჰქონდა საქართველოს

10 Г а с а н о в М., Некоторые вопросы взаимоотношений
гестана и Грузии в пореформенный период, в собран. статей
взаимоотношений Дагестана с Россией и с народами Кавказа»
1982; его же. Роль отхода в экономических взаимоотношен
Дагестана и Грузии, «Мацне», серия ист., арх., этн. и ист. ис

სო სტატია — „დალესტნის ხალხთან შეგობრული უ-
ყარების საჭიროებაზე“⁶.

იმდროინდელი პრესა გულისყურით ადევნებდა თ-
მოური მიზეზებით გამოწვეულ საქართველოს მთიანეთ-
სახლეობის ჩრდილო კავკასიაში გადასახლებას, მათ
ჩრდ. კავკასიაში გადიოდნენ სეზონურ სამუშაოზე თუ-
რებლად უფრო მეტად სვანები, რაჭველები, იმერლ-
მოხვევები და სხვა ქართველი მთიელები. მაგრამ სეზონ-
ხელსაყრელი არ იყო მათთვის და არჩევდნენ ჩრდილო-
ღმრთადად გადასახლებას. ეს მომენტი კარგადაა აქვს აღწერ-
გორელს გაზ. „ტერეკ“-ში, საიდანაც წერილი 1883 წ-
გაზ. „დროებაში“ გადმოიბეჭდა. აი რას წერს იგი: „თითქ-
ცუდი მოსავლისა გამო რაჭის მაზრაში, ხშირად შეხვედ-
ურ მცხოვრებთ ზამთრობით ჩრდილოეთ ოსეთში, ყაბარ-
კარიაში, სადაც ერთობ მცირე ქირით ასრულებენ ხო-
მუშაობას. ესეთი მოგზაურობა, ეტყობა, მობეზრდა ამ-
სული წლიდამ იწყეს გადმოსახლება და სამუდამოდ და-
ალაგირში, სადაც ერთობ ძვირად იძენენ შენობათა
ადგილებს. სულ ამჟამად ალაგირში გადმოსახლებულია
რელი (რაჭველი) და ამას გარდა 50 ოჯახი მხოლოდ ზაფ-
ჩება, მაგრამ ამათაც ჰსურთ შეიძინონ ადგილები და და-
წუხაროა, ალაგირელებს არ შეუძლიათ ეს იმერლები შე-
ანთ საზოგადოების წევრებად. საქმე იმაშია, რომ თვით
ებასაც მცირე ადგილ-მამული აქვს და ეს გადმოსახლებუ-
ილონ თავიანთ საზოგადოებაში, უნდა მათაც გაუწილად
თუ ადგილობრივი მთავრობა ყურადღებას მიაქცევს ა-
იმერლებს, ადვილად შეუძლიათ მათი შველა. სახაზი
ქარხნის განკარგულებაშია 1200 დესეტინა, რომელიც ქარ-
ბით არ სჭირია. ამ მიწის გადაჭრით საზოგადოებას დი-
მიეცემა და იმერლებიც შეუერთდებიან მას“⁷.

გაზ. „ტერეკ“-მა ამით გამოხატა ოსი ხალხის კეთილ-
და მეგობრული დამოკიდებულება მთიელი ქართველების
მიწით უზრუნველყოფის გამოსავალიც მონახა.

ამას მაშინვე გამოეხმაურა გაზ. „დროება“ და უკვე
დაბეჭდა წერილი „ხალხის გადასახლების გამო“. „დროე-
ნებულია გაზ. „ტერეკ“-ის დამოკიდებულება ალაგირში
ლი მთიელი ქართველებისადმი, მაგრამ ამავე დროს დაგმო-

კავკასიის რეგიონებისა და ხალხების შესწავლის საქმეში
შნა საიმპერატორო რუსული გეოგრაფიული საზოგადოება
სიის განყოფილება 1851 წლიდან იწყებს დაღესტნის
კავკასიური რაიონების შესწავლას.

ამრიგად, მოყვანილი მასალა ნათლად ადასტურებ
დეს როლს კავკასიის, მათ შორის ჩრდილო კავკასიის,
ბის ყველა მხარის დაწინაურებაში. თბილისი უკვე XI
დელ ხანაში იწყებს მთელი კავკასიის კულტურული
შესრულებას. მისი შეშვეობით ვრცელდება მოწინავე
მოღვაწეთა გავლენა ჩრდილო კავკასიის ხალხთა კულტ
ქსელის, ეროვნული ინტელიგენციის და პერიოდული
ობით.

საერთოდ, რუსი მეცნიერების მოღვაწეობა ჩრ
ასპარეზზე დიდი მნიშვნელობის ფაქტორი იყო არამარტ
სიის ურთიერთობის თვალსაზრისით, არამედ ქართულ
სიური კავშირის ასპექტითაც. ჩრდილოეთის მთიელთა
თი დაინტერესება ეროვნული კულტურისა და განათლ
ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა კავკასიის სხვა ხალხებთ
ქართველოსთან, არსებული ტრადიციული ურთიერთობ
გაღრმავება-გაფართოებისათვის. ამიტომაც რუსი მეცნიე
ული თუ პრაქტიკული მოღვაწეობა ამ მიმართებით პირ
პირდაპირ გავლენას ახდენდა ქართულ-ჩრდილოკავკასიუ
ურთიერთობებზე.

ამ ასპექტით გვინდა მოვიხსენიოთ გამოჩენილი რ
ქირურგ ნ. ი. პიროგოვის მოღვაწეობა კავკასიაში, რომლ
კვეული წვლილი შეჰქონდა მთიელთა კულტურის დონი
მათ შორის რუსი ხალხის პროგრესული კულტურის გავრც
გორც თვითონ ნ. პიროგოვი „ანგარიში კავკასიაში მოგ
სახებ“ აღნიშნავს, იგი დაღესტანში ჩავიდა 1847 წელს
დროს, როდესაც კავკასიაში გაჩაღებული იყო ომი და მი
მიზანი იყო: „Испитать эфирование при производстве
поле сражений“¹³¹, რუსეთის ჯარში მომსახურე ექიმების
თავისი გამოცდილების გადაცემა მათთვის და საერთოდ ს
პიტალებში სამკურნალო საქმის გაუმჯობესება.

გამოჩენილი ქირურგი და მკურნალი პიროგოვი დ
აძლევდა დაღესტნის, ჩეჩნეთ-ინგუშეთის, ოსეთის, ჩე

დასო მეთოდურ
ბოლო, გაგებით
გადართ და
მათ სიმრე
თის მიხედვით
ნორმები
რეალურად ვრცელ
ყოფილი დანახუბ
ლოდობა კარტოფილ
და მუხლი 4.3.)
უბათ
მობილური
მუხლი 4.8. თ.)

შორა ნოვმოვი ძალასა და ენერგიას არ იშურებდნენ. შეძენილი ცოდნა, გამოცდილება უკლებლივ დაბრუნდებოდა მის მშობლიურ ხალხს. ამისათვის იგი ქმნიდა ანბანს, წერდა მის ისტორიას, აგროვებდა და აქვე ფოლკლორულ მასალას.

თბილისთან არის დაკავშირებული ადიღეელი უმარ ბერსეის¹²⁶ მოღვაწეობის ერთი საინტერესო 1843 წ. რუსეთის არმიაში მსახურობდა პორუჩიკის ხაზის მარჯვენა ფლანგის ჯარების სარდალთან აზიურ მანი იყო. 1850 წ. სტავროპოლის საგუბერნიო გიმნაზიის გადაიყვანეს და ადიღეურ ენას ასწავლიდა ადიღეელ მის პედაგოგიურ მუშაობას ხელს უშლიდა ის, რომ არც ლექსიკური შედგენილობა ენისა დამუშავებული სახურებრივ ფორმულიარში აღნიშნულია, რომ 1853 დან 10 ივნისამდე მივლინებული იყო თბილისში, რათა ქეზული ანბანი და რომ მან წარმატებით შეასრულა წელს საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიამ მოიხერქეზული ენის ანბანი, რის შემდეგაც მისი „Букварь языка“ დაიბეჭდა თბილისში ლითოგრაფიული წესით საანბანო წიგნის საფუძველზე ასწავლიდა ავტორი ადიღეური ენის სტავროპოლის გიმნაზიაში.

უ. ბერსეის „ანბანს“ ნაცლოვანებათა და მცირე მხედავად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა კავკასიოლოგიის სება გარკვეულ საკითხებში თავის მნიშვნელობას ნებს¹²⁷.

XIX ს. პირველ ნახევარში თბილისში იწყება განბისა ქართულ და რუსულ ენებზე. 1838 წელს გამოდკახსკი ვესტნიკ“. 1845 — 1856 წწ. მას რედაქტორობდთველი ისტორიკოსი და პუბლიცისტი პლატონ იოსელი გამოდიოდა გაზეთი „კავკაზ“. ამ გაზეთებში მრავალრიბეჭდებოდა კავკასიის, მათ შორის ჩრდილო კავკასიის

¹²⁶ უმარ ხაფხალის ძე ბერსეი დაიბადა 1807 წ. დღ. მაიკოპის 8 წლის ყმაწვილი მიჰყიდეს ეგვიპტის ფაშას. თავისი ნიჭითა და ყურადღება მიიპყრო, რომელმაც კარგი აღზრდა მიაღებინა, 1825 ბუკი საფრანგეთში სწავლის გასაგრძელებლად გაიგზავნა. მან ს და დიდი თავგადასავლების შემდეგ დაბრუნდა სამშობლოში. 3 e.

ვასილ ცორაევმა როგორც ეთნოგრაფმა, პე-
შა ბევრი რამ გააკეთა ოსი ხალხის სულიერი ს-
სიძეებისათვის, ამ სიმდიდრის ისტორიულ არ-
მაგრამ გასაკეთებელი ამ მხრივ მაინც ბევრი
რომ იგი მუდამ ოცნებობდა, ბევრი განათლებ-
ოსეთს¹¹⁸. ვ. ცორაევი ყოველთვის მჭიდროდ
შეშობლიურ ხალხთან, მის სულიერ სამყაროსთან
ბდა და ცხოველ ინტერესს იჩენდა ყოველივე იმ-
ყობდა შეშობლიური ოსეთის კულტურისა და დამ-
ბას და თვითონაც აქტიურად მონაწილეობდა ამ პ-

ჩრდილო კავკასიის ხალხების საუკეთესო
საზოგადო და კულტურის მოღვაწენი, რომელთ
რუსეთსა და საქართველოში მიიღეს, იმსკვალ
კულტურის განვითარების ინტერესებით და მათი
მლად იღწვიან თავიანთი სამშობლოს ეროვნულ
ელზე.

ყაბარდო-ჩერქეზეთის ხალხის სწავლა-განათ-
მწერლობის განვითარებას დიდი ამაგი დასდო მ-
მა, ისტორიკოსმა, ფილოლოგმა და განმანათლებ-
ნოგმოვმა (1801—1844)¹¹⁹. მან სასულიერო გან-
მიიღო, შემდეგ (1830 წ.) გაემგზავრა პეტერბურ-
განათლებასთან ერთად შეიძინა მეცნიერული კვ-
ლი ჩვევებიც. ს. ნეჩაევის ცნობით: „Одарённый
собностями Шора владел арабским, турецким,
и абазинским языками“¹²⁰.

შორა ნოგმოვი ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა
ლისა და ნიკოლოზ პირველის მეფობის პერიოდში
ებდნენ და ახშობდნენ ყოველივე პროგრესულს.
ზღვრით, ეს იყო „эпоха крепостная...—полное п-
ства“¹²¹, ხოლო გერცენის გამოთქმით, მაშინ: „Ду-
людей овладела глубокая грусть“.

¹¹⁸ Томоев М. С., დასახ. ნაშრ., გვ. 56.

¹¹⁹ შ. ნოგმოვის დაბადების ზუსტი თარიღი დადგენილ
ნოვის ცნობით: «Шора Ногмов родился, как можно
(Турчанинов Г., О жизни и деятельности Ш-
1844), в «Сборн. документации и статей к столетию

ჩრდილოკავკასიელ ხალხთა წარმომადგენლები
ლები გაეგზავნათ თბილისში არსებულ სასწავლე
1837 წ. დერბენტში დაარსებული სამაზრო სასწავ
გორც ამიერკავკასიაში გახსნილი ანალოგიური სა
წ. 12 მაისის დებულების შესაბამისად, მიზნად ის
თა მომზადებას თბილისის გიმნაზიაში სწავლის

თბილისის სასულიერო სემინარია ერთ-ერთი
ჩრდილო კავკასიიდან 1845 წ. დაამთავრა ოსმა ალ
მა (1822 — 1866). იგი მაშინვე დაინიშნა ვლადიკა
სასწავლებელში ჯერ ინსპექტორად, შემდეგ კი ზ
სახელთან არის დაკავშირებული ქალთა განათლების
ში¹⁰³. მის მიერ დაარსებულ ქალთა კერძო სკოლ
გოგონა სწავლობდა. ეს რიცხვი თანდათან იზრდებ
1865 წელს გაიხსნა ვლადიკავკაზის ქალთა ორკლას
პანსიონით, სადაც 24 გოგონა სწავლობდა.

ა. კოლიევი ცობილია როგორც სასულიერო
მაგრამ მისი დამსახურება ძირითადად ქალთა გან
ციაში მდგომარეობს. მას ღრმად სწამდა, რომ „для
поколения нужна прежде всего просвещённая
тельно, просвещённая мать“¹⁰⁴.

ოსური ლიტერატურისა და ოსური სალიტერ
მდებელმა, გამოჩენილმა საზოგადო მოღვაწემ კოს
ლალი შეფასება მისცა ა. კოლიევის მიერ გახსნილ
ცა 90-იან წლებში ადმინისტრაციამ მისი დახურვა
იგი თავგამოდებით დაიცვა, შეინარჩუნა, მაგრამ თ
იქნა — თერგის ოლქიდან გადაასახლეს): „Школа э
благотворное влияние на положение женщины
этого заведения—одного из лучших светочей хри
щения среди горских племен Кавказа—вышли де
ных осетинок—превосходных учительниц, приме
матерей семейств и народных „учительниц“¹⁰⁵.

კავკასიის სამხედრო ხაზის მარცხენა ფრთის ს
დოკუმენტი კავკასიის არმიის მთავარი შტაბის უ

¹⁰² Козубский Е., К истории народного образ
кой области в первое пятидесятилетие. «Дагест. Сбор
Хан-Шура, 1902, с. 198.

მაგრამ ნათქვამი სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ
ლი ხანა ამ მხრივ სავსებით უნაყოფო იყო. XIX ს. დასაწყ
ყო თბილისის მთელი კავკასიის ჯერ ადმინისტრაციულ, შემ
ნომიკურ და კულტურულ ცენტრად გადაქცევა. მისი ეს რ
თან მტკიცდებოდა და, შესაბამისად, იზრდებოდა მისი კ
გავლენაც კავკასიის, მათ შორის ჩრდილო კავკასიის ხალ
გამო იმდროინდელი დამკვირვებლები მაღალ შეფასებას
თბილისის მნიშვნელობას როგორც ეკონომიკური და კ
ცენტრისას. საფრანგეთის კონსული თბილისში გამბა (1820
აღნიშნავდა, რომ საქართველოს დედაქალაქი სწრაფად ვი
იზრდებოდა მოსახლეობის რიცხვი:

„Иногда в Тифлис в один и тот же день [приезжа
анты из Парижа, курьеры из Петербурга, купцы из К
поля, англичане из Калькутты и Мадраса, армяне из
Иезда и узбеки из Бухары, так что этот город может
главным узловым пунктом между Европой и Азией“⁹⁶.

კუბაჩელი ოქრომჭედელი აბდუჟალალ იბრაგიმოვი, რომ
ხანს ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა თბილისში, მას კავკასი
თვლიდა, ბრძენს უწოდებდა მას, ვინც პირველმა დადო ქვ
მოღვმის ამ კეთილშობილურ მხარეში დასასახლებლად. ა
ბევრი უმოგზაურია, ბევრი მომხიბლავი ქვეყანაც უნახავს, მ
ლისს სულ სხვა შთაბეჭდილება მოუხდენია მასზე: „Нигд
скучал по родному краю, как в Париже. Пусть Париж
сивый город, но на Тифлис я его не променяю, не то
му, что я знаю здесь языки, но и потому, что город
чем-то родным и близким для горца. И ты полюбишь
и его людей, здесь так много для горской души из
здесь чаще чем где-либо, чаще чем в Константинополе
бывали кубачинцы и здесь больше всего они находили
им изделиям. Кроме этого, здесь живут и работают вел
мастера прикладного искусства. И есть чему у них науч
მაღალ შეფასებას აძლევდა თბილისს ლევ ტოლსტოი:

„Тифлис очень цивилизованный город, подражающ

⁹⁶ Г а м б а, Путешествие по южной России и главным обра
кавказским провинциям в 1820—1824 гг., См. в кн. «Старый
проф. М. Полиевктова и проф. Г. Натадзе. 1929.

არწასო მკითხველთა
კითხვით, გაგებით
მოუკიდოთ და
აიცივით სიჩუმე,
ჩივი,
ფადოუბრივი სიწყევლისა
იგიენური სიწმინდისა.
...
კრძალუბათ
თხველო
...
ფონით
...
ლომა. (იქვე მუხლი 4.8. თ.)

სახელოვანი წინაპრების ერთობლივი დაუცხრომ-
ბის სასიკეთოდ, ბუნებრივია, თავის დადებით კვა-
ახლოებაში და არაა გასაკვირი, რომ ეს ურთიერ-
კავშირში გადაიზრდებოდა.

ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი ხალხების
ერთობანი XIX ს. პირველ ნახევარში და შემდ-
ლოდ აღნიშნული კავშირებით როდი იფარგლებო-
რევია, გარკვეული როლი ითამაშა ისეთმა ფაქტო-
რებმა, რომლებიც ხალხების სულიერი კულტურა — მუსიკა, სიმღერ-
ხელოვნების ეს დარგები მჭიდროდ და განუწყვეტ-
ლად ვითარდებოდა. ქართული სიმღერები და ცე-
გასაგები იყო ყაზარდოელი, დაღესტნელი, ჩ-
ჩრდილო კავკასიის სხვა ხალხებისათვის. ოსურ
პ. მამულაშვილის თქმით: „დიგორული სიმღერების
რობა, სამხრეთული ელფერი ქართველი და ოსი-
ლი ურთიერთობის შედეგია“⁹⁵. ბევრი მსგავსება
აფხაზებისა და ოსების სიმღერებში („ვარაიდა“ და

ბევრი რამ საერთო და საცნაურია ქართულ
რი და ჩეჩნურ-ქისტური ცეკვების ილეთებში, მა-
რებში, კდმა-მოკრძალებადი ქალისადმი. მთიელ
კუთრებით ლამაზი სანახავია საქორწილო და სამე-

XIX ს. რეფორმამდელ ხანაში ქართველ
ჩრდილო კავკასიის ხალხთა განათლების 'სარბიერ-
და იგი ძირითადად ჩრდილო ოსეთის ტერიტორი-
აიხსნებოდა, ერთი მხრივ, ე. წ. კავკასიური ომით,
აღმოჩნდა მუსულმანური მოსახლეობის ძირით-
ტანი, ჩეჩნეთი, ჩრდილო-დასავლეთ კავკასია,
მანური სასულიერო წრეების ფანატიზმით, რაც
ხელს ხალხების განათლების, მით უფრო მათში
შეტანას.

ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ აღნიშნ-
უპირატესად ჩრდილო ოსეთის შესახებ გვიხდება

მაგრამ ის შეზღუდული მასალაც კი, რაც ზე-
ლად ადასტურებს იმ კეთილნაყოფიერ შედეგებს
და ქართული კულტურის გავრცელებას ჩრდილო
ოსებმა XIX ს. რეფორმამდელ ხანაში ყველაზე მ-

თად, მოზდოკის ეპარქიის ეპისკოპოსი, გამოჩენილი
წიფი და სასულიერო მოღვაწე გაიოზ რეკტორი
გმნელობით მუშაობაში იყენებდა საეკლესიო ასე-
კოს ბუჯკოვის მტკიცებით, 1798 წელს გაიოზი
მნილი მოკლე კატეხიზისი შესრულებულია რუს-
ბით.

აღსანიშნავია ცნობილი ქართველი მწერლის
წის დანიელ ჭონქაძის (1830 — 1860) დამსახურე
კულტურულ დახლოებაში, მის წინსვლა-განვით-
ქაძეს სამართლიანად უწოდებენ ისტოლოვს; ენა-
გამ სპეციალური ნაშრომი უძღვნა მას — „დან-
ისტოლოვი“, სადაც მოცემულია ცნობილი ბეღელ-
და ნაყოფიერი მუშაობა ამ საზღვრებში.

დ. ჭონქაძე წარმოშობით დუშეთის რაიონ-
ლაჩიში მღვდლის ოჯახიდან იყო, მამა მისი გიორგი
და განსწავლული კაცი, 1837 წელს გააგზავნეს
ოსეთში, რის გამოც მას მოუხდა ოჯახიდან გადსულ-
ჩა, ოსეთში (ლაკი, ხუმაღაგი); 9 წლის დანიელი
კაცუზის სასულიერო სასწავლებელში და იქვე
მწერაღმა ოსური ენაც; 1845 წელს მან დაამთავ-
რა დადიანის თბილისის სასულიერო სემინარიაში,
დამთავრების შემდეგ (1851 წ.) იგი გაგზავნეს სტ-
რა სემინარიაში ოსური ენის პედაგოგად, სადაც
1855 წელს დანიელი გადაიყვანეს თბილისის სა-
ოსური ენის მასწავლებლად⁸⁷.

დანიელ ჭონქაძე ისევე, როგორც ბერის სხე-
ლი, ჩრდილო კავკასიაში, მასწავლებლობასთან ერთ-
მუშაობასაც ეწეოდა; როგორც თ. თედდევა აღნი-
ზე უთარგმნია რამდენიმე საეკლესიო წიგნი, დაუწე-
რეს უღელ-ოსური ლექსიკონის შესადგენად, მაგრამ
ხორციელა — იგი გარდაიცვალა ახალგაზრდა —

მაგრამ ის, რაც მოასწრო ათობდე წლის მა-
დანიელ ჭონქაძემ ჩრდილო კავკასიაში მწიგნობ-
და საგანმანათლებლო საქმიანობაში, ძალზე საყუ-
ბილ თს მოღვაწე ეახილ კორაფეთს ერთად პირ-
ოსური ფოლკლორის ნიმუშების შეგროვებას; მათ
საღებ: აკად. ა. შიფნერმა გამოსცა შემდეგი სახე-

ქართული ენის
მეცნიერება და
1. დავით სიჭიჭე
წესრიგი
საზოგადოებრივი
და პედაგოგიკური
მეცნიერებები
2. გეოგრაფია
სამეცნიერო
დარსებები მ. ბილური
გეოგრაფია

ოსური ენის მასწავლებლად შიო დვალიშვილი და
ლში სულ 34 მოსწავლე ყოფილა და აქედან — 33 თ
შიო დვალიშვილი ოსი ხალხის გულწრფელი
ვისმცემელი იყო. მან კარგად იცოდა ქართული,
ენები. შეადგინა და თარგმნა ოსური წიგნები და ს
იგი ერთ-ერთი იმ ქართველ მოწინავე მოღვაწეთაგან
მხრივ ეხმარებოდა ოსებს მწიგნობრობის შექმნ
წინსვლაში. როდესაც აკად. კორნელი კეკელიძე ამბ
თველებმა იკისრეს ოსურ ენაზე მწერლობის შექმ
უთარგმნეს ოსებს საღვთო და საეკლესიო მორალურ
ბი მშობლიურ ენაზე⁸², ის უეჭველად შიო დვალი
ხელდავდა ამ საქმეში.

ოსეთ-საქართველოს ურთიერთობის მკვლევარ
ფაქტობრივ მასალაზე დაყრდნობით აღნიშნავს, რ
ლობა XIX ს. 20-იანი წლებიდან ქართული გრაფიკა
ქართულ ენას ოსურთან ერთად ფართოდ ასწავლიდ
საეკლესიო-სამრევლო სკოლებშიც. მაგრამ ცნობი
ერ იმ დროინდელი საგანმანათლებლო პოლიტიკა ჩრ
კერძოდ ოსეთში. რუსიფიკაციის პოლიტიკას იგი დ
ციელებდა. ტ. სარიშვილის თქმით: „თავის საკუ
სწავლას ცარიზმის მესვეურები კავკასიის იმ ხალხებ
დნენ, რომელსაც მდიდარი ენა, თავისი ისტორია და
აჩნდათ. ე. წ. „უმწერლობა“ და „უანბანო“ ერები
სწავლების უფლების წართმევა და ბავშვებისათვის
უცნობი საგნების ზეპირობა ცარიზმის კლევრეტებ
მოქმედებად მიაჩნდა“⁸³. ამ პოლიტიკის შესაბამისად
დაევალა: „Обучение детей горцев грузинским б
ненужное, совершенно отменить“. და, აი ვლადიკა
სასწავლებლის ზედამხედველმა შიო დვალიშვილმა,
ენის საუკეთესო მცოდნემ, იტვირთა დიდი საქმე — ოს
ნელოების ხელახლა თარგმნა და შედგენა. ამისათვის მ
ნებიანა შეგრენის (1794 — 1855) მიერ რუსული გრაფ
შედგენილი ოსური ანბანი⁸⁴.

ამ დავალებას შ. დვალიშვილმა წარმატებით
ჩრდილო კავკასიაში გაშალა ნაყოფიერი კულტურულ-ს

ქართულ ენაზე შექმნილი ორიგინალური პოემა „აღლუზი“
გადმოცემულია ოსთა ლეგენდარული მეფის აღლუზონის ცნობის
შეზღუდვისა და საქმიანობის ისტორია. ავტორი თავის პოემაში
გვლუბა მხოლოდ ოსეთით, აღლუზონს წარმოადგენს როგორც
ჩრდილო კავკასიის გამგებელს. ავტორი შემდეგ სიტყვებს ათ
პოემის მთავარ გმირს აღლუზონს:

„თუ ჰყოფდა, მოგახსენებთ, მეფე ვარ ამოსარის,
მპყრობელი დიდთა ქვეყანათ, ძირით დაეთ მეფის გვარის,
აღლუზონ დიდი ზელმწიფე, თვით მპყრობელი მილანქარის,
მატონი დიდ თვსთ, ზერქეზთა, ზეჩენთა, ნონთა კარისა“.

პოემაში ავტორმა კარგად წარმოადგინა ოსური, ზერქეზური
ნური და მათ სხვა მეზობელ ტომთა ხასიათები, ყოფა და აღ
ლებანი. მკითხველი საზოგადოების დიდ ინტერესზე როგორც
ოსე ჩვენს დროში ისიც მეტყველებს, რომ იგი გრავალწერ
ცემულია⁷³.

იოანეს დიდი დედაწლი მიუძღვის აღდგენილი ოსეთის
საქმიანობაში, სადაც ეწეოდა ნაყოფიერ მთარეზნელობის
და თარეზნობას; სწორედ ამ დროიდან გამოიკვეთა იოანეს მი
ბა ოსური კულტურის განვითარებისათვის.

როგორც ზემოთაც არაერთხელ აღინიშნა, დიდია იოანე ო
მის დამსახურება და ამავდროულად როგორც სახალხო განმანათლებლის
მოქმედებისა ქართველი და ოსი ხალხების კულტურული ერთობის
განვითარებაში. თარიღე სიტყვით ამ ამბის დაბასიათება ასე
ბოდა: იგი უცხოობლად ყველაზე დიდი ფიგურა იყო XIX ს.
ოსეთის კულტურულ მოღვაწეთა შორის, რომელიც ვერც ერთ
ინტერესებით არასოდეს შემოფარგლულა და ქართველი მეფე
ქართული კულტურის ტრადიციებზე აღზრდილი იოანე იალ
პროფ. ბ. ვ. სკიტსკის სამართლიანი თქმით, „не отмежевался о
национальности“ და დაუცხრომლად აღწეოდა ოსური კულტურის
დამწერლობის, მწიგნობრობის, ბეჭდვითი ლიტერატურის შექმ
ნერა-ყოფის ფართოდ გაერცვლებებისათვის. მაგრამ ის ამას ა

⁷³ Джанашидзе М., СМОМПК, в. 22, с. 184, რუს. სტ. 185.

⁷⁴ პოემა პირველად გამოიცა 1985 წ. (გამომცემელი ნიკ. გამრეცელი); II
СМОМПК-ის 22-ე ნაკვეთში მ. ჯანაშიძემ იგი პარალელური რუსული ტექსტით
მოსცა; 1922 წელს რუსულ ენაზე ცალკე წიგნად გამოიცა ზერქეზში (გამო
ცემით მაგნიტ). 1945 წელს ზანაშვილის მიერ ოსურში თარგმანი

მას შემდეგ
მეორე კაცმა
შეკრულა და
ათ სიმუშა
მეორე კაცმა
მეორე ნაწილ
მეორე კაცმა
და მეორე 4.5)
მეორე
მეორე
მეორე
მეორე 4.8 თ)

образованным осетином, воспринявшим проявившим исключительную заботу о св

იოანე ქართველ-ოსთა კულტურული იყო და მთელი თავისი ცხოვრების მანძილზე ოსეთის კულტურის წინსვლისათვის. მისი მხრივი კულტურულ-ლიტერატურული და პედაგოგიური მოღვაწეობის გამო, რომ იოანე ყოფილიყო, დაბადებულია 1775 წელს, ჯავის რაიონში (ოსეთში). ჯერ კიდევ სრულიად უმაწვილი პერიოდის კარზე მიიყვანეს. მეფემ იგი მიიღო არქიმანდრიტს, შემდეგ კი ცნობილ მწიგნობარად დაწესა იოანე ქარუმიძეს. თვით იოანე აღმსარებლობისა ჩემისასა წაყვანილ ვიქნებოდა თველოსა შინა, სადაც საქართველოს მეფემასა ჩემი წარმატებისათვის, ბრძანა მიცემა ჩემსადმი ნათლის მცემლის მონასტრისა, სასწავლო სიოთა წიგნთასა ქართულსა ენათა ზედა, რომასთანა“⁶².

ამრიგად, წერა-კითხვა მას ნათლისმცემლობის დროიდან უსწავლია; ამის შემდეგ ერეკლე მეფის ბრძანებით მონასტერში გადაუყვანილ და იქ სიონის მონასტრის წინამძღვრის იოანე ქარუმიძისათვის ფართო განათლება მიუღია: დაუფლებია გრაფიკას, კატეგორიას, მეტაფიზიკას, ლიტერატურას, არსებული მასალებიდან დასტურდება ის, რომელიც საქართველოში მიიღო, უკვალოდ სრულიად ახალგაზრდამ თავი გამოიჩინა როგორც მათა და ქართველი და ოსი ხალხის კულტურულ-ეკლესიური დაუცხრომელმა მოღვაწემ, ამ ურთიერთობაში მოამაგემ.

ი. იალღუზიძე ეწევა ნაყოფიერ მუშაობას ნეოლოგიისა და ლიტერატურულ საარბიელზე. მის ნათში შექმნილი დროებითი სასამართლოების

61 Гугкаев Д. А., Произведения Ивана Я. VII, Сталинир, 1957, с. 254.

62 თ ე დ ე ე ვ ა ო., იოანე იალღუზიძე, ჟურნ., 83. 77.

ბული მჭიდრო თანამშრომლობა და მეგობრობა
ხლოების პროცესი იქცა საგანმანათლებლო სა-
ტიმულირებელ ძალად და იარაღად.

ჩრდილო კავკასიის სხვადასხვა ენაზე მოღ-
ადვილად ნახულობდნენ მეზობელ და მოძმე ხა-
შირისათვის საერთო ენას და არც არის გასაკვ-
მცირე და თავისი განვითარებით შედარებით და-
მი ტომები ისწრაფოდნენ უფრო ძლიერი მეზო-
ბინდნენ და სწავლობდნენ მის ენასა და წიგნ-
შეეწყობთ თავიანთი ეროვნული კულტურის თვ-
ჩუნებისა და კულტურის განვითარებისათვის⁵⁷.

მოწინავე ქართული კულტურა თანდათან ს-
ჩრდილო კავკასიის მთის ტომებში და კეთილნა-
დენდა მათი ეროვნული კულტურის განვითარებ-
როდ, ამ სიკეთის დანახვა არ სურდათ და სულ-
დაგებდნენ ისლამისა და მიუბრუნების რეაქციულ
კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის აკად. ა. ნარო-
реки проповедям мусульманских мракобесов, и
идеологии мюридизма и догматам шариата, ме-
чувств дружбы между русским народом и наро-
каза, сближению самих горских народов друг
тяга к просвещению и образованию, появил-
школы, которые способствовали распростра-
среди народа. В этих школах, несмотря на
обучали детей лучше, чем в калечивших их
школах, где подростков заставляли заучиват-
чужом им арабском языке“⁵⁸.

აქედან ერთხელ კიდევ ცხადი ხდება, რომ,
კავკასიაში იმ დროისათვის დაარსებული სკოლები
რესებს არ პასუხობდა, მაგრამ მათ დიდი მნიშვნე-
ბით, რომ მათ ხალხში წერა-კითხვა, განათლება და-
დათ. ოსეთში სახალხო განათლების ისტორიის
მ. ტოტოვეის თქმით: „Обучение родному язы-
целях проводилось и до 60-х гг. Но после

⁵⁷ სარიშვილი ტ., ოსეთ-საქართველოს კულტურ-
ერთობა, 1965, გვ. 54.

ლებები განიცადა „ქრისტიანულმა განათლებამ“. ეს ტოტოევის დასკვნით: „... было связано с тем, что в процессе укрепления и укреплении своей власти, своих позиций на Кавказе предпочтение стал отдавать силе оружия. Следует объяснить тот факт, что с конца XVIII в. дело распространения православия и „христианского“ Осетии почти совершенно заглохло“⁴⁹.

1815 წელს აღდგენილი იქნა ოსეთის სასულიერო კომისია. მაც ჩრდილო კავკასიის ხალხებში სწავლა-განათლების, რელიგიის გავრცელებისა და განვითარების საქმეში დიდ როლს ითვლიდა. როგორც ცნობილია, ამ კომისიის ხელმძღვანელად ხანგრძლივი დროის მანძილზე მართავდა არქიებისკოპოზიტელაური. აღნიშნული კომისია დაარსებული იქნა ჯ. წელს და მან საქმიანობა შეწყვიტა 1792 წელს⁵⁰. კომისიის ქართველ მისიონერებს აერთიანებდა, რომლებიც ქართვას ასწავლიდნენ მოზარდ თაობას.

აღდგენილ კომისიის ოსეთის სასულიერო კომისიის (მოქმედის) ყველა ფუნქცია დაეკისრა. გაიზარდა მისი შიგნითი⁵¹.

კომისიის საქმიანობაში აქტიურად მონაწილეობდნენ ნიკოლოზ სამარდნოვი (სამარდანიშვილი), იოსებ ელავალიანი, ბესარიონ ილურიძე, ვასილ ცერაძე, ათანასე გიორგი ამირიძე, ზაქარია მამაცაევი (მამაცაშვილი), იაკობ და სხვ., მღვდლები გაბრიელ საძაგლიშვილი (კირიონის კობ ზამთარაული და სხვები⁵².

დოსითეოს ფიცხელაურის მეთაურობით კომისიის მუშაობა და სასარგებლო საქმიანობა გაუჩაღებია ჩრდილო ოსეთის სხვა ოლქებში საეკლესიო-საგანმანათლებლო საქმის აღდგენისათვის. დოსითეოსი ჭეშმარიტად თავგამოდებით განაგრძობდა მუშაობას სასულიერო მოღვაწეთა და დაწინაურებულ წარმომადგენლებს, რათა შვილებისათვის სწავლა-განათლება

⁴⁹ Тотоев М. С., Народное образование и педагогика в дореволюционной Северной Осетии, Орджоникидзе, 1962, с. 2.

⁵⁰ კომისიამ მუშაობა განაახლა მხოლოდ 23 წლის შემდეგ, როდესაც 1860 წლამდე, «затем была упразднена, а ее функции перешли к Обществу по восстановлению и распространению христианства». დასახ. ნაშრ., გვ. 25.

⁵¹ История Юго-Осетии в док. и материалах., II, с. 10.

⁵² თ. ცერაძე, საქართველოს ეკლესიის ისტორია, თბილისი, 1989, გვ. 25.

ნ. ბერძენოვის საინტერესო ეთნოგრაფიულმა ოსეთის შესახებ დიდი სამსახური გაუწია ადგილობრივ მკვლევარს, რომელიც ოსეთის ისტორიითა და ყოფითაა დაკავებული, რადგან ნ. ბერძენოვის ნაშრომებში მოიპოვება ოსი ხალხის ყოფა-ცხოვრების, მისი კულტურული დონისა და მთელი ამ მხარის მდგომარეობის ყოველმხრივი აღწერა. გ. თოგოშვილის ცნობით, ნ. ბერძენოვი XIX ს. მეორე ნახევრის ოსეთის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის შესახებ შორის დამსახურებული ავტორიტეტით სარგებლობდა. ბილი მეცნიერნიც კი, როგორებიც იყვნენ მ. კოვალევსკი, ვ. პეტაფი, ნ. დუბროვინი, იყენებდნენ და ეყრდნობოდნენ მის შრომებს⁴⁷.

ოს ინტელიგენციაში ეროვნული ეთნოგრაფიისა და ისტორიის გასაღებივებად, ამ დარგში კვლევა-ძიების გასაფართოებელი და ოსი ხალხის მეგობრული ურთიერთობის გაღრმავების მიზნით ნ. ბერძენოვი ბევრს მეცადინეობდა იგი თვითონ იყენებდა. ოსი და ქართველი ხალხები ამას გრძნობდნენ და მისი პატივისცემით ეპყრობოდნენ. ბევრი მკვლევარი მისი შეხედულებას თავიანთ ნაშრომებში.

მნიშვნელოვანი ცნობებია დაღესტნელ მთიელებზე, რომელიც ოსეთის ისტორიკოსის პლატონ იოსელიანის შრომა „ქსპანსიის საკითხები ასახულია მის ნაშრომში „ცხოვრება XIII-ისა“ (აკ. გაწერელის რედ., თბილისი, 1936). „Исторический взгляд на состояние Грузии под властью персидского правительства“ (Тифлис, 1849), მას მოჰყავს მრავალი ცნობა დაღესტნის ურთიერთობის შესახებ.

პლატონ იოსელიანი გაზ. „ზაკავკასკი ვესტნიკ“-ში იყო. გაზეთი, რომელშიც ფართოდ შუქდებოდა კავკასიის დაკავშირებული მოვლენები. ვრცელდებოდა და მას, თხოვლობდა მთიელთა ახლად წარმოქმნილი ინტელიგენცია.

1861 წელს პლ. იოსელიანმა იმოგზაურა დაღესტანში. მისი მოგზაურობის შედეგად გამოქვეყნდა „Путешествие в Дагестан. 1861“ (Тифлис, 1861). იგი ეხებოდა კავკასიის ალბანეთს, რომლის შემადგენელია დაღესტნელთა წინაპრებიც. არკვევდა დაღესტანის

აღსანიშნავია გრ. ორბელიანის სხვადა-
ეპოქის საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა
ცნობები ლექსების შესახებ. ეს არის ჭარის,
თანოს ლექური და თათრული მოსახლეობა
ლექთა შესახებ გამოკრებილი სტატისტიკა
ბუღნი 1830 წლით. როგორც ცნობილია, გრ.
თანამდებობები ეკავა დაღესტანში და ეს ცნ.
მიზნებით უნდა გამოეყენებინა. იგი კარგად
როვე დაღესტანს, იქ შექმნილ პოლიტიკურ
ადმინისტრატორი, ყველაფერს აკეთებდა იქ
ისათვის.

დაღესტანში მოღვაწეობასთან დაკავშირ-
ვებისათვის მის მიერ თემირ-ხან-შურაში თეატრ-
ნაზეც წარმატებით გამოდიოდნენ დიდი მხე-
რატონის უახლოესი ნათესავი ივანე ბაგრა-
ვი, თავადის ქალი პროგორჟელსკაია და გრ.
სხვა პირები⁴².

აღნიშნული ფაქტის მნიშვნელობა აშკარა-
კად იღვენებოდა ცეკვაც, სიმღერაც, ყოველგვარ
ვად იმისა, რომ დასახელებული თეატრი უმე-
წარმომადგენლებისა და მათი ოჯახის წევ-
რების დასაკმაყოფილებლად შეიქმნა სცენისმოყვარე-
დესი მნიშვნელობა ჰქონდა თვით დაღესტან-
ნებს ესწრებოდნენ რუსეთთან დაახლოებულ
წარმომადგენლებიც და, ცხადია, ამას არ შე-
ტერესი არ აღეძრა მდიდარი ფოლკლორის
მქონე მთიელთა შორის.

დაღესტანური თემატიკა ერთგვარად
(1817 — 1845) პოეზიაშიც. მაგ., თავის ლექსში
ჩაჩანსა და დაღესტანში 1844 წელს“ ის ირო-
ლი არისტოკრატიის მონაწილეობას მთიელთა

კავკასიის მთიელთა ექსპანსიის, საქართვე-
თოდ საქართველო-ჩრდილო კავკასიის ურთიე-
ტიკურ კონფლიქტებზე მნიშვნელოვან ცნობებს
ტონიშვილების — დავით, ბაგრატ და თეიმურა-
ზის თხზულებები⁴⁴.

ლობლებს დაღესტნის სხვადასხვა რაიონში სამსახურში უშუალო მონაწილეობის პერიოდში.

ზაქარია ორბელიანთან ხუნძახიდან მიწერილ 1843 წ. 12 მაისით თარიღდება, გრ. ორბელიანი გამხმარი ქვეყანა არის, უშეშო, უბაღო, უტყეო³². იმავე აღრესატიდან იგი აღნიშნავს, რომ ავარიე ძალიან სწამთ ერეკლე მეფის შთამომავლობა: „... იბა ძალიანა ჰსწამთ აქა“, და იქვე ირონიულად შენიშნავს: „... სი გვარი მთას იქით გადავაცილეთ და ამათ რა რჯიდი“.

1843 წელს დაღესტნიდან გამოგზავნილ წერილში წერს კავკასიის ომის ზოგიერთი ეპიზოდის შესახებ იხსენიებს რა დაღლებს (ინგუშების თვითსახელწოდება) ქართული ისტორიული წყაროების „ღლიღვები“. დასრულებით შენიშნავს: „... ვერ შევიტყე სწორედ რა ში თუ ქისტი?“ სხვაგან: „... მაგრამ ეს დაღლებს თუ თუში, ვერ გავიგე“³⁴. როგორც ჩანს, გრ. ორბელიანი სწვდა დაღლაელთა ქისტობას, მაგრამ თუშებთან (წმინდებიც ქისტების მონათესავე ენაზე ლაპარაკობდნენ) ბის საკითხი ბოლომდე ნათელი არ იყო მისთვის გარემოება საგანგებოდ აღნიშნა კიდევ.

ხუნძახიდან ზაქარია ორბელიანისადმი მიწერილ ორბელიანი ხაზს უსვამს დაღესტნელი ქალების გმირულ ასოციაცია უჩნდება ამორძალთა შესახებ გადმოცემებზე ზაფხულს, ყიზიტმაჰმადის (შამილის ნაიბი. — გ. ლ. ორმოცმა ყმაწვილთ დედაკაცებმა და გოგონებმა ხაზს უსვამს, რა უნდა ექნათ, კაცებიც გამოვიდნენ სოფელსა და თავის ცოლებსა და ქალებსა. აი სად გამართლდნენ ზონკებისა...“³⁵ იმავე ზაქარია ორბელიანისადმი 1851 წ. თარიღებულ წერილში კი წერს, რომ შამილს „ჩაჩანდგა და ისევ თავისუფლად მოდიან რუსის ჯარში, ვაჭარები, ან, მითომ სრულებით არაფერი ყოფილა იმათში“³⁶.

1847 წ. იანვარს გრიგოლ ორბელიანი ილია ორბელიანთან სწერს წერილს, რომელშიც გამოხატავს თავის

³² ორბელიანი გრ. წერილები. I. პ. 1. ზაქარია ორბელიანი

უზღუნების აზნაურთან გაიგივება. სხედასხვა რა-
ბის ვასალები, ყაბარდოს ფეოდალური სინამდ-
თებელ ელემენტს წარმოადგენდნენ და თავადებ-
ბის დონე უმთავრესად უკანასკნელთა სამხედრო
რიტეტიტ განისაზღვრებოდა.

პოეტმა-მოგზაურმა კარგად იცის, რომ ერთ-
დომ თავისი ბატონობის უღელქვეშ მოაქცია
ჩრდილო კავკასიის მეზობელი ხალხები: ინგუშ-
ბესლენელები. ოღონდ ვერ გატეხა ჩეჩნების
შეძლო მათი დამორჩილება²⁶.

ავტორი დაწვრილებით აღწერს ყაბარდო-
მყოფ ხალხში ადგილობრივი თავადებისა თუ
ხარკის აკრეფის გავრცელებულ სხვა წესებს. ხარ-
დოელი თავადი მიდიოდა 100 — 200 კაციანი ამ-
ლებულ ხალხთა სოფელში რამდენ ხანსაც უნდა
სახლეობის ხარჯზე ცხოვრობდნენ. ხარკის ანგარი-
ძროხას, ცხენს. აღწერილია ურჩების დასჯის წეს-
იმ გარემოებას, რომ „მოკრეფილსა ხარჯსა ამას
თავადი თავისთვის, არამედ დაურიგებდა აზნაურ-
სა, რომელნიცა ახლდნენ მას, და თვით მხოლოდ
ცხენსა და ანუ ჯოგისათჳს ჭაკ ცხენსა ამოირჩე-
იქმნებოდა, ტყვესაცა. — სარგებლობა თავადისა
რითთა გაცემითა უმეტეს მიემატებოდნენ მას
მით — ფრო განძლიერდებოდა“²⁷.

ხარკის აკრეფის, დამნაშავე პირთა დასჯის,
ნაწილების წეს-ჩვეულებანიც ადრეფეოდალურ
ხურს შეესაბამებოდა და, ამდენად, გრ. ორბელიან-
ში...“ ყაბარდოელებს იესარც მოყვანილი მასა-
როა არა მარტო ყაბარდოს არამედ საერთოდ ჩრ-
ხთა სოციალური ურთიერთობების შესასწავლად.

„მგზავრობაში...“ საინტერესო ცნობებია ს-
კლასებსა და ფენებს შორის ურთიერთობის, და-
თოდებისა და ფორმების შესახებ. ყველაზე წოდ-
ლი ძალით იჩენს თავს. ავტორი ვრცლად და და-
ბარდოს სოციალურ კლასებსა და ფენებს შორის
ჯახო ყოფისა თუ საქორწინო წეს-ჩვეულებებისა

საზღვრად მიიჩნევდა. შესაძლებელია, ეს ერ
რათა მისი მნიშვნელობა. სათანადოდ წარმ
მთასა ზედა, ჯვართანა, სადაცა დასრულდ
რი“)¹³.

ჯვრიდან პოეტი ს. კობში ჩავიდა, რომ
არის დიახ პატარა სოფელი ოსებისა, ქრისტ
სოფლის მარცხნივ ხეობაში ჩამოდის თერგი,
სი თრუსის მთიდან, ეგრეთვე მდინარეთა არ

„ყაზბეგის სოფლის“ — მაშინდელი სტე
ყაზბეგის, მოხსენების შემდეგ იგი აღწერს
დაიწყების საკვირველი იგი სიჩქარე თერგის
ნილთა მთათაგან მდინარეთა, თერგი დუღღებ
ცა გაცოფებული ჰყრის ქაფთა და ჰრბის გრ
წინააღმდეგ მისსა გიჟურსა სიჩქარესა...“¹⁵.

თერგის ბოხოქარი ბუნებით მიღებული
გაჰყვა პოეტს. 1841 წ. ვლადიკავკაზში შეთხ
გამოსაღმებისა“ ასეთი სიტყვებით თავდება:

„მხოლოდ ჰჩანს, მთანი მდუმარედ აყუდებულ
და ყაზბეგსა საამოდ ზედა ვარსკვლავნი დაჰნ
წყალნი, მთით დაქანებულნი, აღმასებრ უფსკ
თერგი ჰრბის, თერგი ღრიალებს, კლდენი ბან

გრ. ორბელიანი ზუსტი ფერებით აგვიწვ
ხეობით გამავალი გზის სიძნელეებს. რომ „არ
სა ვერა ძალუძს გარდმოსვლად ამა მთათა
ბის მას გინა ფრიად მცირედი ჯარი. მოსასვლ
ფრიადი ვიწრო, რომელიცა ადვილიდ სრულე
ორსა ანუ სამსა ადგილსა გზა, რომელსაცა მ
ზამთარში საშინელნი ზვავნი ავსებენ ხეობას
თოვლთაგან შედგებიან მდინარენი, რომელნ
ბენ ხიდებთა და ახდენენ გზასა. ზამთარ და
ყოველსა დღესა მუშაობენ გზასა ამას“¹⁸.

¹³ ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი გ რ., თხზულებათა სრული კ
ჯუმბერ ჭუმბურიძის შესავალი წერილებით, რედა
1959, გვ. 159.

¹⁴ იქვე.

¹⁵ იქვე, გვ. 160.

¹⁶ იქვე, გვ. 160.

ქართველებთან ახლოს მცხოვრებ ხალხთან ენა
წარმოებასთან, მეზაღეობა-მეზოსტნეობასთან, ყ
თან დაკავშირებული ქართული ტერმინები (შ. მ
გ. იბრაგიმოვს, ე. ბოკარევს, გ. მადიევას, ი. მ
მხრივ საინტერესო მასალები აქვთ გამოვლენილ

1832 წ. ი. ნორდენსტამმა აღწერა დაღესტნ
და აღნიშნა, რომ „ანწუხელებმა და კაპუქელებმა
ურთიერთობის გამო კარგად იცოდნენ ქართული ენა

XVIII ს. განათლებულ ხუნძახელს დიბირ ყ
საუბრო შეუდგენია⁸. ეს შესანიშნავი მოწმობაა
ჭიროდ მიაჩნდათ კავკასიელ მთიელებს ქართულ
თველოსთან ნორმალური ურთიერთობისათვის
გზებით ცდილობდნენ ამას.

პროფ. მ. ჩიქოვანი, ეხებოდა რა კავკასიის
აღნიშნავდა, რომ მის მცირე ტერიტორიაზე, „
ვლეობა, მჭიდროდ დასახლება, სამხედრო და კ
რი კავშირი საუკუნეთა მანძილზე კავკასიელ
აახლოვდათ და საერთო სახეს აძლევდათ. ამიტ
დადგენილი არაა, თუ რომელ კავკასიელ ერსა
წარმოშობით ესა თუ ის ჩვეულება, რწმენა, რ
სიტყვიერების ნიმუში. მიზეზი უმთავრესად
კულტურული რელიქვიები ფართოდ გავრცელებ
მოშობის ნაირნაირ ენაზე მოლაპარაკეთა შორის
ლობითი ცნობები ან სრულებით არ მოიპოვება,

ცნობილია, რომ ამირანის ეპოსი ფართოდ
ხურ სიტყვიერებაში. განთქმული ნართული ეპ
როგორც ოსებში, ყაბარდოელებსა და ჩერქეზ
ყარაჩაელებს, აფხაზებს, ქისტებსა და ჩეჩნებს შ
სიუჟეტები ქართველ მთიელთა ფოლკლორშიც

XIX ს. დასაწყისიდან თბილისი ხდება ქ
კავკასიელი ხალხების კულტურული ურთიერთ
ნიშნები და წარმმართველი ცენტრიც. აქ ეწყ

⁸ Норденстам И. И., Описание Ант-Ратли
фия, этнография Дагестана XVIII—XIX вв., М., 195

⁹ Гамзатов М. Г., Гамзат Цадаса. Махачкала

¹⁰ ჩიქოვანი მ., ნართული ეპოსი, „ლიტერატურ
გვ. 375 — 383.

¹¹ Давидисური III. Гамзатов

ლებდა თავის დანიშნულებას, მაგრამ კავკასიურ
ურთიერთკავშირისაკენ ყოველგვარ დაბრკოლებას
დამაკავშირებელი გზების მთელი სისტემა
მიყურო და კულტურული განვითარების მაღალ
ხარისხის საერთო ისტორიული ბედ-იღბალი, მა
გრამ მსგავსება უნდა მივიჩნიოთ იმ ფაქტორ
ზედგავდნენ ქართველი და ჩრდილოკავკასი
მხრივ და მჭიდრო კავშირურთიერთობას.

ჩვენ ძირითადად განვიხილავთ საქართვე
ურთობას ყაბარდოს, ჩრდილო ოსეთის, და
შეთის ხალხებთან.

დიდი იყო ქართული კულტურის გავლენა
ხალხების სულიერ ყოფაზე, მაგრამ იგი ცალკე
ისინი თავიანთი ეკონომიკური და კულტურ
კვალობაზე, სულიერად ამდიდრებდნენ ერთ
მანათა კულტურულად შედარებით მაღალ
არ საჭიროებდეს სხვა ერების სულიერი სიმ
თარ წინსვლა-განვითარებაში. ამიტომაც ქარ
სიის ხალხების კულტურის ურთიერთგავლენა
მხრივ სასარგებლო და საჭირო ურთიერთო
სახილველ ხანაში იყო ეკონომიკურ კავშირ
ცოცხლება.

რაც უფრო მჭიდრო იყო ურთიერთობა
კავკასიელ ხალხებს შორის, მით უფრო
ურთიერთსასიკეთო გავლენას და განამტკიც
ებოდა. განსაკუთრებით გამოიკვეთა ქართუ
გავლენა ჩრდილო კავკასიის ხალხების კულ
ტურულ-ეკონომიკურ დიდ როლს ასრულებდა აგრეთვე
გავრცელება საქართველოდან ჩრდილო კავკასი
ში.

ქართველ ხალხთან მრავალმხრივი კონტაქტ
ბრძოლა, მოითხოვდა ქართული ენის ცოდნას
ოსები, დაღესტნელები, ჩეჩნები, ინგუშები
ხალხები, რომელთაც სისტემატური ურთიერ
მეზობელთან, ხშირად მიდიოდნენ საქართვე
ლებში, სწავლობდნენ ქართულ ენას და იყ
ინტერესებისათვის. ამ მხრივ გამოირჩეოდნენ
ქურთათელი და დიგორელი ოსები, რომელ
მჭიდრო კონტაქტები ჰქონდათ მოსაზღვრე

ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი
ურთიერთობა XIX ს. რეფორმამდელი

§ 1 ცნობები ჩრდილოკავკასიელი
რეფორმამდელი ხანის ქართველ
და კრეაზში

XIX ს. დამდეგს ქართლ-კახეთის რეალური სკოლა შეიქმნა არა მარტო საქართველოს ხალხების ისტორიული განვითარების გზაზე, ვიდრე რა რუსეთის სახელმწიფოს შემადგენელი რუსული კულტურის გავლენით გამოვიდა. შეიქმნა ხელსაყრელი პირობები კავკასიის კულტურული კავშირთა ურთიერთობების განვითარების იწყება აღორძინება იმ კულტურულ მოღვაწეებს არსებობდა ქართველ და ჩრდილოკავკასიელთა შორის და რომელიც გვიან შუა საუკუნეების პოლიტიკური და საშინაო პირობების განვითარებისათვის.

XIX ს. რეფორმამდელ ხანაშიც ქართლ-კახეთის ურთიერთობა (ეკონომიკური, კულტურული, ტრადიციული საუბრისათვის) საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ რუსეთთან სულ უფრო მზარდი კავშირების დამყარება. განსაკუთრებული როლი ქართველოს სამხედრო გზას ენიჭებოდა, რადიკალური არტერია იყო, რითაც რუსეთის კავკასიულ პროვინციებს უკავშირდებოდა. აღნიშნა კ. მარქსმა, რომელიც წერდა: „ხრეთ რუსეთის საქართველოს მდიდარი

კური ცოდნის გამავრცელებელი ქველმოქმედებითი ს
რომლის პირველი თავმჯდომარე და სულისჩამდგმელი ი
ფიანი (1883 წ. იანვრიდან გარდაცვალებამდე — 1891 წ.
საზოგადოება დიდ დახმარებას უწევდა ოსებს და თერგის
მთიელებს პირველდაწყებითი სახალხო სკოლების ქსელ
მშობლიურ ენაზე სწავლა-განათლების დაფუძნების, ოს
თვის საერთო საცხოვრებლების მოწყობის, საზოგადო
სტიპენდიანტების შენახვის... საქმეში¹⁸.

სასკოლო ქსელი თერგის ოლქში XIX ს. მიწურულშ
ლად გაფართოვდა, თუმცა დაბალი ფენებიდან მოსწავლე
არც თუ ისე დიდი იყო და სკოლები ძირითადად ემსახურე
ლი წრისა და რუსი კოლონისტების ბავშვების აღზრდას.

ეროვნულ ნიადაგზე აღზრდა-განათლების საქმეში
შეასრულა ჩრდილო ოსეთში მცხოვრები ქართველებისათვი
მა სკოლებმა. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცე
ზოგადოების მიერ ქართული სკოლა ჯერ ვლადიკავკაზში
შემდეგ ალაგირში (1897) გაიხსნა. ეს სკოლები ქართული
კერებად იქცნენ და მათ გავლენა იქონიეს ადგილობრივი და
კულტურის დაახლოებაზე, ქართული კულტურის პროპაგანდა

ქართველი საზოგადო და პედაგოგიური მოღვაწენი ა
რა კავკასიაში ეროვნულ სკოლებს, კავკასიელთა განათლები
ბში მეფის მთავრობის ანტიხალხური პოლიტიკის მიუხედა
ჯითებით მოითხოვდნენ, რათა ოსეთში არსებულ რუსულ
სწავლება ეროვნულ ნიადაგზე დაყრდნობით წარმართულიყო
ლი ენის სწავლება მშობლიურ ენაზე ყოფილიყო დაფუძნებ

XIX ს. პირველ ნახევარში დაღესტნის ოლქის თემირ-ხ
დაარსდა რეალური სასწავლებელი და ქალთა გიმნაზია, სა
ლობდნენ აგრეთვე ქართველებიც. 1889 წლისათვის სასწ
ქართველ მოსწავლეთა რიცხვმა 1,8 პროცენტს მიაღწია¹⁹. აქ
ბლებად უმუშავიათ და დაღესტანში სახალხო განათლების სა
საერთოდ თავისი დადებითი კვალი დაუმჩნევიათ ქართველ ს
და პედაგოგიურ მოღვაწეთ: გ. შანოვაძესა და პ. კონჭუხიძეს.

საქართველოსა და ჩრდილო კავკასიის ხალხების ურთ
განსაკუთრებით გამოცოცხლდა და აქტიური გახდა საქართვე
საერთოდ, კავკასიის რუსეთთან შეერთების შემდეგ. რაც უფრ

¹⁸ თ ო გ ო შ ვ ი ლ ი გ. ქართველი მოსწავლეებისათვის

ტრადიციებზე აღზრდილი, მთის ხალხებში მისი აქტიური
ბელ-პროპაგანდისტი იყო.

რუსულ-კავკასიური კულტურული ურთიერთგავლენის
სრულად ადასტურებს კ. მარქსის სიტყვებს: „... ყველა ე
და უნდა ისწავლოს სხვისაგან“¹³. სინამდვილეში, ერთი ხა
ერი საგანძური ხომ უდიდეს ზემოქმედებას ახდენს სხვა ხა
ერ სიმდიდრეზე, ავსებს და ამრავალფეროვნებს მის ლი
და ფოლკლორს ახალი სახეებით, ჩასიათებითა და მხატვრ
ბით. ისინი ურთიერთგავლენითა და გაცვლით ვითარდებ
მატერიალური წარმოების, ისე სულიერი აღმავლობის სფ

კ. მარქსი წერდა: „ერთეული ერების გონებრივი
ნაყოფი ხდება საერთო მონაპოვრად“¹⁴. ამავე დროს კ. მარ
გელსი გვასწავლიდნენ, რომ კულტურულ განვითარებაში
და გამოგვეყო პროგრესული რეაქციულისაგან. ავითარებდ
კოსთა აზრს, ვ. ი. ლენინი წერდა: „თვითეულ ნაციონალურ
ში მოიპოვება, განუვითარებლად მაინც, დემოკრატიული
სტური კულტურის ელემენტები, ვინაიდან თვითეულ ერში
მელი და ექსპლოატირებული მასა, რომლის ცხოვრების პი
ღუვალად წარმოშობენ დემოკრატიულ და სოციალისტურ
გიას. მაგრამ თვითეულ ერში არის აგრეთვე ბურჟუაზიულ
(ხოლო უმრავლესობაში კიდევ — შავრაზმული და კლერი
ამასთან არა მარტო „ელემენტების“ სახით, არამედ გა
კულტურის სახით“¹⁵.

კავკასიის ხალხების პროგრესული საზოგადო მოღვაწე
ურთიერთობაში უპირველეს ყოვლისა ეძებდნენ და პოუ
მოწინავესა და პროგრესულს, რაც კი გააჩნდა რუსულ კულ
ავრცელებდნენ თავიანთ ხალხში. რუსეთი განათლების
კავკასიელი ხალხებისათვის.

ჩრდილო კავკასიისა და საქართველოს რუსეთთან
მრავალი სიკეთე მოუტანა მათ ეკონომიკურ, პოლიტიკურ
რულ ცხოვრებას. მის ერთ-ერთ დადებით მხარედ უნდა ჩა
რომ მან ხელი შეუწყო ჩრდილოკავკასიელი ხალხების (ოს
ჩერქეზ-ყაბარდოელების, ყარაჩაი-ბალყარელების, დაღ
ჩეჩენ-ინგუშების) დამწერლობის წარმოშობასა და განვ
ხალხებს შორის წიგნიერებისა და ცოდნის გავრცელებას.

ბულებანი. შეიძლება გადაუჭარბებლად ითქვას, რომ
ბისათვის თბილისი წარმოადგენდა „მცირე პეტერ-
განმანათლებლო დანიშნულებით. არსებობს მრავალი
რო იმის შესახებ, თუ რა როლი შეასრულა თბილის-
ების კულტურულ ცხოვრებაში. როგორც ცნობილი
წავლებლებში აღიზარდა არაერთი საზოგადო მოღვა-
თიდან, დაღესტნიდან, ჩეჩნეთ-ინგუშეთიდან და კავკა-
ებიდან. მაგალითად, თბილისის სასულიერო სემინარი-
გორის ხეობის ს. ხიდის მკვიდრმა ბორის პეტრეს ძე გ-
სალუგარდანელმა ალექსი გიორგის ძე გატუევმა (18-
ოსმა პედაგოგებმა ხ. ურუშიაგოვმა, ალექსი კოლიევმა
მაგელმა სტეფანე მამიტოვმა. ცნობილია 60-იანი წლ-
ლისის ალექსანდრეს სახელობის სამასწავლებლო
დამთავრებულთა იორამ ხურუმოვის, ნიკოლოზ დოე-
თაგუროვის, დავით კულაევის, ზაქრო კულაევის, ბორ-
იორამ ხეთაგუროვის, გიორგი სალამოვისა და სხვათა
ნობა ჩრდილო ოსეთში სასულიერო და პედაგოგიურ
თბილისის გიმნაზიაში სწავლობდა დაღესტნელი
ნაუ. აქ იგი შეხვდა კავკასიური ენების ცნობილ მკ-
ლარს და აღმოუჩინა დახმარება ავარიული ენის
გაცნობასა და 1861 წელს ავარიული ანბანის შედგენ-
1905 — 1915 წწ. ქ. გორის ამიერკავკასიის სამა-
ნარია დაამთავრეს კიურინის ოლქის მკვიდრმა, ახტის
ვლებლის გამგემ კადირ ალკადარიმ, ამავე ოლქიდან
მაზანოვმა, აბდულატი სელიმხანოვმა, ა. ალიევმა და
ანთ გზაზე გაიყოლიეს არა ერთი ახალგაზრდა თანამ-
ვინც რუსეთში ეზიარა განათლებას, დაუცხრომლად
კულტურას თავიანთ ხალხში, განსაკუთრებით კი
უქადაგებდნენ — საფუძვლიანად შეესწავლათ რუსულ
ამან თავისი დადებითი შედეგიც გამოიღო საქართ-
ლო კავკასიის ხალხების ურთიერთობაში. რუსულ ე-
ჟურნალ-გაზეთები, სხვადასხვა კრებულები, სადაც
ხალხების ისტორია, კულტურა, მათ მომავალზე ზრუნ-
ცოდნა შესაძლებლობას აძლევდა მათ, გასცნობოდნენ
ლობასა და კულტურას და, რაც უფრო ერთგებოდნენ
რაც უფრო მეტად შედიოდნენ რუსეთის კულტურულ

ცარიზმის სუბიექტური, კოლონიური განზრ
უკეთესი პერსპექტივები ისახებოდა ქართველი,
ნეთ-ინგუშეთის ხალხების კავშირურთიერთობაში
როდ, მთავარი იყო არა მმართველი წრეების კავშ
თან ამ ხალხების დამეგობრების, დაძმობილებისა
დებითი ტენდენციები.

ვ. ი. ლენინი ცარიზმს ხალხთა საპყრობილეს
და: „არის ორი ნაციონალური კულტურა თითო
კულტურაში, არის ველიკოროსული კულტურა პუ
კოვების და სტრუვეებისა, მაგრამ არის აგრეთვე ვე
ტურა, რომლის დამახასიათებელია ჩერნიშევსკისა
ხელები“⁸. რუსეთის განაპირა და მათ შორის ჩრდ
ხებს სწორედ პროგრესული ველიკოროსული კ
ილებდნენ მისგან სულიერ საზრდოს და მასზე და
ბდნენ თავიანთ გონებრივ საგანძურს. ამ მხრივ ფა
რუსი ხალხის გენიალური წარმომადგენლების: გ
ნის, ლერმონტოვის, ბელინსკის, გოგოლის, დო
სხვ. ღვაწლი, რომელთა შემოქმედებამ უდიდესი
ქართული, ოსური, დაღესტნური, ჩეჩნეთ-ინგუშეთ
შემადგენლობაში მყოფი სხვა კავკასიელი ხალხებ
ხელოვნებასა და საზოგადოებრივი აზრის შემდგომ
არანაკლები გავლენა იქონია ქართველი და
ცხოვრებამ, კულტურამ, პოეზიამ, კავკასიის მდიდ
ბუნებამ რუს მწერლებზე, რომლებიც კავკასიაში
ტაცებაში მოჰყავდა ადგილობრივ ბუნებას, ხალხის
გენდებს, თქმულებებს, ისტორიას და, რა გასაკვირ
რუსულ კულტურას, მისი საუკეთესო წარმომადგენ
ბას ახალი სული შთაბერა, გაამდიდრა იგი ახალი თ
სახეებითა თუ ქანრებით. კავკასიურ მოტივებზე
ქმნილებანი უფრო მახლობელი და გასაგები ხდებო
ბისათვის, რაც ხელს უწყობდა მათს დაახლოებას
თხველს უღრმავებდა ინტერესს, ძმურ გრძნობას
თავისუფლებისმოყვარე კავკასიელი ხალხებისადმი.

საქართველოსა და ჩრდილო კავკასიის რუსეთთ
თო ასპარეზი გაუხსნა ამ ხალხების ეკონომიკისა და
ძინებას. მან შექმნა საუკეთესო პერსპექტივები იმი
და ჩრდილო კავკასიის ხალხები უფრო ახლოს გას

რუსი მშრომელების მჩაგვრელი, არამედ კეშმარი
რუსეთი თავის დიდი ხალხით, თავის შესანიშნავი
რევოლუციური ტრადიციებით, მოწინავე რევოლ
უციონერი იდეოლოგიით და მოწინავე კულტური
ვრელი ჩრდილოკავკასიელი ხალხებისა და რუსეთი
რუსეთის შემადგენლობაში ჩრდილო კავკასიის ხალ
ხების მტკიცებდა მათ უშიშროებას, ასუსტებდა ან ხსნიდა
რისა და შაჰის ირანისაგან მომდინარე საფრთხეს. რ
ბის ერთ-ერთი პროგრესული შედეგი იყო ისეთი სა
ლიკვიდაცია, როგორიც იყო ტყვეობა და ტყვეთა ს
რუსეთთან შეერთებამ ჩრდილო კავკასიის ხალ
ხებო მოუღო შინაფეოდალურ და ტომთა შორის
ისინი საერთო — რუსულ ბაზარში და გზა გაუხსნა ს
განვითარებას. შეიქმნა პირობები პატრიარქალურ უ
კარჩაკეტილობის დასაძლევად, კაპიტალისტურ ურთ
თარებისათვის. კავკასიის მთიელებში დაიწყო რუსუ
ტურის შეღწევა, რითაც მძლავრი ბიძგი მიეცა მათი
რამ განვითარების შესაძლებლობას მოკლებული კულ
ბას.

მაჰმადიანი ფანატიკოსი მოციქულების, თურქ
ცდების მიუხედავად, რომლებიც ცდილობდნენ ხელ
და ჩრდილოკავკასიელი ხალხების მეგობრული ურ
გაძლიერდა მთიელთა სწრაფვა განათლებისაკენ, რუ
ათვისებისაკენ. გაჩნდა სკოლები, მთიელები ეზი
წინსვლა-პროგრესის შესაძლებლობა მოიპოვეს.

რუსეთთან კავკასიის ხალხების შეერთების ერთ-
ვანი პროგრესული შედეგი იყო ის, რომ შეწყდა მათი უ
მეები, ტომთა და ხალხთაშორისი კონფლიქტები, რამა
შორის ეკონომიკური და კულტურული კავშირები,
ეროვნული თვითშეგნება. საუკუნეების მანძილზე
უნაყოფო ხეობებში ჩაკეტილმა ოსებმა და სხვა მთი
ყოფიერ მიწებზე გადმოსახლების და ამ გზით ეკონ
ნების ფართო პერსპექტივა მოიპოვეს. ასეთ საფუძვე
ღრმავდება და ვითარდება მათი კავშირურობითობ
სეთის სახელმწიფოში შემავალ ხალხებთან.

4 Нарочницкий А., Прогрессивная роль России
судьбах народов Северного Кавказа. В сб. «Великий Ок
Россия и народы Северного Кавказа».

ბის შედეგად ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ურთიერთ
თან შეფერხდა, მაგრამ არ შემწყდარა.

XVI საუკუნიდან რუსეთ-ჩრდილო კავკასიაში
ბაში ახალი ეტაპი დაიწყო. ცენტრალიზაციის
თის სახელმწიფომ დაამარცხა და შემოიერთა
სახანოები და კასპიის ზღვისაკენ გზა გაიკაფა
პარეზზე რუსეთის გამოჩენამ თურქეთისა და
ხანის თავდასხმებით გამწარებულ კავკასიელ
სახა. თურქეთ-ყირიმის აგრესია კავკასიის ხ
რება იყო. მას მოსდევდა საწარმოო ძალების
ლურ-ეკონომიკური განვითარების შეფერხე
გაყიდვა.

ჩრდილო კავკასიის ხალხების პროგრეს
რუსეთზე აიღეს ორიენტაცია, ხსნის იმედი მ
კი, ამ მზარდ ძალას, სჭირდებოდა კავკასიის
თურქეთ-ყირიმისა და ირანის მეტოქეობის
აქეზებდა რუსეთისაკენ კავკასიელ ხალხთა ლ

მაგრამ ორმხრივი დაინტერესების მიუხე
ხალხების რუსეთის სახელმწიფოში შესვლის
აიხსნებოდა კავკასიაში რუსეთ-თურქეთ-ირა
ბრც კარგად გრძნობდნენ კავკასიის დიდ სტ
და აქ გაბატონებას — დამკვიდრებას. ცდი
ხალხების სოციალურ ზედაფენებში თავის მ
ტოქეებს ხელს უშლიდნენ. ყოველივე ეს აფ
ის ხალხების რუსეთთან დაახლოება-შეერთ

1768 — 74 წწ. რუსეთ-თურქეთის ომ
წარმატება მოიპოვა, დამკვიდრდა ჩრდილო
რიმის ნახევარკუნძულზე, განამტკიცა თავის
კავკასიაში (ყაბარდო და ჩრდილო ოსეთი
ინგუშეთიც). ამან რუსეთს ხელფეხი გაუხსნ
მოქმედებისათვის, რის შედეგიც იყო ქარ
რველობაში შესვლა 1783 წელს.

ასე რომ, ჩრდილო კავკასიაში რუსეთის
დააჩქარა რუსეთის მფარველობა ქართლ-კა
შეუქცევადი გახდა ჩრდილო კავკასიის ხალ
ლობაში შესვლა.

საქართველოს რუსეთთან შეერთებას

ხანაში არახელსაყრელი საგარეო პირობების გამ-
სტრალურ ვზას აცდენილი ჩრდილო კავკასიის ხა-
სეთია ძალზე ზოგადად ის წყაროთმცოდნე-
რული ბაზა, რომელსაც ჩვენი ნაშრომი ემყარება
ქივო მასალა, რევოლუციამდელი კავკასიოლოგებ-
ბის მასალები, მათი გააზრება გარკვეულ სიფრთხ-
ყოველთვის ვიჩენდით, სადაც კი ეს შესაძლებელი
ნოილი მასალის შეზღუდულობა მკვლევარს გარკვე-
ნებს. მომავალი მოშაობა ამ მხრივაც უეჭველად
ვარის შესაძლებლობებს.

შვილს⁴⁹, სპ. რეხვიაშვილს⁵⁰, მ. ვადაჭკორიას, რ. კვერენ
სხვ.

ჩამოთვლილ ავტორთაგან (ამ სიის გაგრძელება შე
ქართულ-ჩრდილოკავკასიურ კულტურულ ურთიერთობა
უშუალოდ არც ეხება, მაგრამ სხვა საკითხებზე მსჯელი
ზოგიერთ ასპექტს ამა თუ იმ ზომით აშუქებს და, ამდენ
დის ავლა შეუძლებელია.

საკვლევი თემის შესწავლისათვის დიდი მნიშვნელობა
ევს მრავალრიცხოვან შრომებს ოსური ენისა და ფოლ
თის ძველი ისტორიისა და კულტურის, კავკასიელ ხალხ
ბის კულტურულ-ისტორიული ურთიერთობის საკითხებ
ფრიად სასარგებლო აღმოჩნდა ვ. დ. აბაევის⁵³, მ.
ს.-მ. აკბაევის და ს. ალიევის⁵⁵, ნ. არდასენოვის⁵⁶, ა.
ა. გაჯიევის⁵⁸, მ. გამზატოვის⁵⁹, მ. გასანოვის⁶⁰, პ. ვ.

49 Шавхелишвили А., Из истории горцев Восточн
лиси, 1983; его же Из истории материальной культуры Т
«Кавк. этн. сборник», III, Тбилиси, 1970; მისივე, საქართვე
თის ურთიერთობა XVI—XVIII სს., თბ., 1980.

50 რეხვიაშვილი სპ., ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი
რობის ისტორიიდან, თბ., 1977.

51 Вадачкория М., Кверенчхиладзе Р. Пис
на, «Советский Дагестан», Махачкала, 1970, № 4.

52 Абаев В. И., Осетинский язык и фольклор, I, М.—
Значение ареальных контактов в истории языка. «Мат. пя
сессии по ист.-сравн. изучению иберийско-кавказских язык
дзе, 1977. და სხვ. მრავალი.

53 Абаев В. Д., Тбилиси и Осетия, Тбилиси, 1959.

54 Абдулаев М., Мыслители Дагестана XIX и нач
хачкала, 1975.

55 Алиев С., Акбаев С. — М., Первая печатная
мыкского языка. «Советский Дагестан», 1975, № 1.

56 Ардасенов Н. Алихан Ардасенов, Орджоникид

57 Башкиров А., Искусство Дагестана, М., 1931.

58 Гаджиев А., Услар — выдающийся кавказо

59 Гамзатов М., Гамзат Цадаса, Махачкала, 1973.

60 Гасанов М., Некоторые вопросы взаимоотношен
гестана и Грузии в пореформенный период. Сб. статей «И
моотношений Дагестана с Россией и с народом Кавказа»,
его же, Роль отхода в экономических взаимоотношения
тана и Грузии, თურბ. „მაცნე“, ისტ., არქ., ეთნ. და ხელოვნებ

შეხედულებები განავითარა¹⁸. ამ ნაშრომებში ქართული ურთიერთობის არაერთი ასპექტიც აისახა.

არ შეიძლება არ მოვიხსენიოთ ჩრდილოკავკასიური საზოგადო და კულტურული მოღვაწეები, რომელთა ხეობის ისტორიის, ეთნოგრაფიის, კულტურის საკითხების თბილისში ბეჭდავდნენ, ზოგიერთ ნაშრომს თბილისის ასეთები არიან — ადიღელის განმანათლებელი უდიდესი შორა ბეკმურზინ ნოგმოვი²⁰, დაღესტნელი ჩეჩენი უმაღლესი ლაუდაევი²², ჩახ ახრიევი²³, ბაშინი დიდი ქართველი საბჭოთა მეცნიერების დოქტორი ჩრდილოკავკასიური ურთიერთობათა პრობლემის აღნიშნული საკითხის ამა თუ იმ მხარეზე თავიანთი უთქვამთ ა. შანიძეს²⁵, კ. კეკელიძეს²⁶, გ. ახვლედიანს²⁷, შ. ძიძიგურს²⁹, ა. წულუკიძეს³⁰, მ. ჩიქოვანს³¹, ს.

¹⁸ Ковалевский М., Современный обычай и закон, 1886; Закон и обычай на Кавказе, М., 1890.

¹⁹ Зекох У., Умар Берсей — Просветитель адигейцев, в: Записки Адыгейского НИИ языка, литературы и истории, 1957, с. 108—113.

²⁰ Ногмов Шора Бекмурзин, История адигейцев, 1861.

²¹ Омаров А., Воспоминания Муталима, ССКГ, 1931.

²² Лаудаев У., Чеченское племя, ССКГ, в. 6, 1931.

²³ Ахриев Ч., Ингуши, ССКГ, в. 6, Тифлис, 1931.

²⁴ Далгат Б., Общественный быт чеченцев, В. 1, 1931; Обряды и общественный быт чеченцев, Изв. института, Владикавказ, 1931.

²⁵ შანიძე ა., ერთი ფურცელი ქართველთა და ოსების ურთიერთობის ისტორიიდან („ქართულ-ოსური წიგნი 1823 № 1, გვ. 170 — 175).

²⁶ კეკელიძე კ., ქართული ლიტერატურის ისტორია, 1931.

²⁷ Ахведиани Г., Сборник избранных работ, I, Тбилиси, 1960.

²⁸ ჩიქოვანი მ., უსლარი და მისი იბერიულ-კავკასიური საკითხები, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, VII, 1931.

²⁹ Дзидзигури Ш., Грузинские варианты, 1971.

³⁰ წულუკიძე ა., XIX ს. ქართველი ექიმები, თბ., 1971.

³¹ ჩიქოვანი მ., ნართული ეპოსი, კრ. „ლიტერატურა“

შეხედულებები განავითარა¹⁸. სამ ნაშრომებში ქართული
სიური ურთიერთობის არაერთი ასპექტიც აისახა.

არ შეიძლება არ მოვიხსენიოთ ჩრდილოკავკასიელ
სული საზოგადო და კულტურული მოღვაწეები, რომლებიც
ხების ისტორიის, ეთნოგრაფიის, კულტურის საკითხებში
თბილისში ბეჭდავდნენ, ზოგიერთ ნაშრომს თბილისის
ასეთები არიან — ადიღელი განმანათლებელი უმარ ბე
დოელი შორა ბეკმურზინ ნოგმოვი²⁰, დაღესტნელი აბდ
ჩეჩენი უმაღლეს ლაუდაევი²², ჩახ ახრიევი²³, ბაშირ და
დიდია ქართველი საბჭოთა მეცნიერების დამსახურე

ჩრდილოკავკასიურ ურთიერთობათა პრობლემის შესწავ
აღნიშნული საკითხის ამა თუ იმ მხარეზე თავიანთი მოს
უთქვამთ ა. შანიძეს²⁵, კ. კეკელიძეს²⁶, გ. ახვლედიანს²⁷,
შ. ძიდიგურს²⁹, ა. წულუკიძეს³⁰, მ. ჩიქოვანს³¹, ს. მაკალ

¹⁸ Ковалевский М., Современный обычай и древн
М., 1886; Закон и обычай на Кавказе, М., 1890.

¹⁹ Зекон У., Умар Берсей — Просветитель адыгейск
ные записки Адыгейского НИИ языка, литературы и истори
1957, с. 108—113.

²⁰ Ногмов Шора Бекмурзин, История адыгейско
лис, 1861.

²¹ Омаров А., Воспоминания Муталима, ССКГ, в. I

²² Лаудаев У., Чеченское племя, ССКГ, в. 6, Тифлис

²³ Ахриев Ч., Ингуши, ССКГ, в. 6, Тифлис, 1870

²⁴ Далгат Б., Общественный быт чеченцев, Владика

სიკე, Обряды и общественный быт чеченцев, Изв. ингушского
вательского института, Владикавказ, 1931.

²⁵ შანიძე ა., ერთი ფურცელი ქართველთა და ოსთა კულ
ერთობის ისტორიიდან („ქართულ-ოსური წიგნი 1823 წლისა“)
№ 1, გვ. 170 — 175.

²⁶ კეკელიძე კ., ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თ

²⁷ Ахведиани Г., Сборник избранных работ по о
ку, I, Тбилиси, 1960.

²⁸ ჩიქოვანა ა., უსლარი და მისი იბერიულ-კავკასიური ე
საკითხები, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, VII, 1955.

²⁹ Дзидзигури Ш., Грузинские варианты народного
си, 1971.

³⁰ წულუკიძე ა., XIX ს. ქართველი ექიმები, თბ., 1948.

³¹ ჩიქოვანი მ., ნართული ეპოსი, კრ. „ლიტერატურული ძ
გვ. 375 — 383.

³² ა.

კულტურულ ურთიერთობებს წარსულში
მასშტაბებში წარმოადგენს. მისი მოყვანილობა
შეუძლებელია (იგი წყაროებს იშვიათად უთ
ლია გაზიარება მისი ზოგიერთი დასკვნისა,
ბისა თუ საკითხის გაუბრალოების ბეჭედს ა
ლობაში მივიღებთ ეპოქის ხასიათს (მეფის
ნობის ხანას), როცა მისი პირველი წიგნი შე
ქიჩინადის ღვაწლის დიდი მნიშვნელობა.

საქართველოს ჩრდილო კავკასიასთან ურ
სების თვალსაზრისით საყურადღებოა ი. ჭავ
წინათ“, რომელიც გაზ. „ივერიის“ 1899 წლ
და საქართველოში რუსეთის ჯარის შემოსვლ
ვა ქართული კულტურის გავლენას ჩრდილო

ქართულ-ჩრდილოკავკასიური ურთიერთ
მხარე წამოსწია თავის მხატვრულ ნაწარმოე
სი პოემები „სტუმარ-მასპინძელი“, „ალუდა
ვეთილი“, რომელთა თემატური წყარო ეთნი
რული ხასიათისა იყო, აღმოსავლეთ საქართვე
თან ურთიერთობის სხვადასხვა ასპექტს ეხე

ქართულ-ჩრდილოკავკასიურ კულტურულ
რადღებო მასალებს შეიცავენ ნ. ბერძენოვის
ფიანის, ლ. ბოცვაძის, გ. ნათაძის, ტ. კახიძის
ი. მესხიშვილის, ა. ნანეიშვილის, პ. უმიკაშვი
კურაძის და სხვ. მრავალთა წერილები, რ
ქვეყნდებოდა ქართული გაზეთების ფურცლ
ნობდა ქართველ პედაგოგთა მოღვაწეობას ჩრ
ქართული სკოლების საქმიანობას, მათი კულტ
მუშაობის ფორმებს, მეთოდებს, მნიშვნელობა

ს. ვირსალაძე დალესტანში მოღვაწეობდ
გორც მედიცინის მუშაკი, რომელიც თავის წ
მრთელობის სფეროში დალესტანსა და ჩეჩნ
ქართველთა საქმიანობას. მასვე ეკუთვნის სა
ლესტანში სახალხო მედიცინის შესახებ¹⁴. იგი
ლესტნელი სახალხო მკურნალების ხელოვნებ

საგანგებო აღნიშვნის ღირსია ი. გოგება
ხალხებში სასკოლო სწავლების ეროვნულ ნი

ცხადია, კავკასიურ თემატიკაზე ბევრი მან
ვისა და პეტერბურგის პერიოდულ გამოცემ
ნობს თავიანთი სპეციფიკური მიზნები ჰქონ
ში ამაოდ დავუწყებდით ძეგნას პოზიტიურ
ჩრდილოკავკასიელი ხალხების კულტურული
რეაქციულ წრეებსა და ჟურნალისტებს კავკ
ყოველგვარი კულტურას მოკლებულ ადამიან
ბრევია, ისეთ მასალებს ვერ დაბეჭდავდნენ, რ
დაუპირისპირდებოდა.

XIX საუკუნეებში საქართველოში დიდ
მშობლიური ისტორიისადმი. ავტორები, რომლ
ლოს ძველი, შუა საუკუნეების თუ ახალი ხან
ბუნებრივია, ეხებოდნენ მეზობელი ხალხების
ერთობის თვალსაზრისით. ასეთ ავტორთაგან
რათაშვილი (ბარათოვი)⁵, თეიმურაზ⁶, დავით
ბი. მაგრამ ერთი საერთო დამახასიათებელი
XIX ს. სხვა ავტორთათვის, არის ის, რომ ისი
ელი ხალხების ურთიერთობიდან მხოლოდ
მოვლენებს ეხებიან, კულტურულ (ისევე როგ
თხებს კი გვერდს უვლიან (ეს ქართული ფეოდ
ის დამახასიათებელი საერთო მოვლენაა⁸).

ჩვენს თემასთან დაკავშირებით გაცილებ
წეობა პლ. იოსელიანისა, რომელსაც ჩრდილო
რძოდ დაღესტნელების შესახებ საინტერესო მ
და გარკვეული თვალსაზრისიცა აქვს შემუშავ
ითქვას XIX ს. ცნობილ ქართველ ისტორიკ
ზე¹⁰, რომელსაც ჩრდილოკავკასიელი ხალხების

⁵ История Грузии, тетр. I—IV, 1865—1874.

⁶ თეიმურაზ ბაგრატიონი, ისტორია საქარ
ვე, დავით ბაგრატიონის ისტორია, თ. ენუქიძის გა
ახალი ისტორია, ლ. მიქიაშვილის გამოც. თბ., 1983.

⁷ დავით ბატონიშვილი, ახალი ისტორია;
ლი, ახალი მოთხრობა, თ. ლომოურის გამოც., თბ. 194

⁸ ნ. ბერძენიშვილი, კლასობრივი და შინაკლას
ნება საქართველოს საგარეო-პოლიტიკურ ურთიერთობ
საკითხები, II, თბ., 1965.

⁹ პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტ
ნის დაღესტანში მოგზაურობის აღწერა: Письма путе
1861. Тифлис 1862

საარქივო-დოკუმენტური მასალის ნაწილ
სებით ბუნებრივია, რომ ამ პუბლიკაციებს, რ
სთან დაკავშირებით რაიმეს მოცემა შეეძლ
ამ მხრივ აღნიშვნის ღირსია ი. ნ. ცხოვრებო
ბული „История Юго-Осетии в документах
II და III ტომები მოიცავენ საყურადღებო
ჩრდილო ოსეთის შესახებაც (ისინი გამოიცა
წწ.). ასევე მნიშვნელოვანია პუბლიკაცია „Мат
тинского народа“, I—V ტომები (გამოქვეყნდ
1942 წწ.); ჩვენთვის სასარგებლო მასალა აღმო
კაციაში „Документы по истории Дагестана

ქველვისათვის უაღრესად საჭირო მასალ
ნისა და XX ს. დამდეგის კავკასიური პერიოდ
ნალები, პერიოდული კრებულები ქართულ
მხრივ უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქ
ებას“, „ივერიას“, „ცნობის ფურცელს“, „ის
კარს“, „საქართველოს კალენდარს“, „კვალს
პერიოდულ ორგანოებში საინტერესო კორესპ
რომელთა ავტორები — ჩრდილო კავკასიის
თველი მისიონერები, პედაგოგები, სხვადასხვა
ქართველ მკითხველ საზოგადოებას აცნობდნენ
ძმე, მეზობელ ხალხთა კულტურული ცხოვრ
ნათლების მდგომარეობას და სხვა. დასახელებ
დესი სამსახური გაუწიეს ჩვენს ისტორიულ
სწავლობს ხალხთა შორის ურთიერთობის ყველ

ჩვენ შეიძლება ითქვას კავკასიის რუსულ
კერძოდ, თბილისში გამოშვალ რუსულ გაზეთ
ბისადმი მიძღვნილ პერიოდულ კრებულებზე,
უგულებელყოფა კავკასიის ხალხთა XIX — X
ქებლად, კონკრეტულად ქართულ-ჩრდილოკა
ურთიერთობების შესასწავლად, შეუძლებელ
კუთვნება გაზეთები: „კავკაზსკი ვესტნიკ“,
ლისტოკ“, „ნოვოე ობოზრენიე“. ამ გაზეთებში
მლობდნენ ქართველი მეცნიერები, ლიტერატ
ტობდნენ კიდევ ზოგ მათგანს (ნ. ბერძენ
იოსელიანი, ნ. ნიკოლაძე), ბეჭდავდნენ საყურ
თვის საინტერესო რეგიონის ხალხების წარს
ცხოვრების აქტუალურ საკითხებზე. ამ გაზეთე
საგან დასახელებ

ფაქტიური მონაცემები, დებულებები
შეიძლება გამოყენებულ იქნეს საქართველოს
ხალხთა ისტორიის საერთო თუ სპეციფიკური
თემატიკაზე საკუთრო და სადიპლომო ნაშრომების
რეფერატების მომზადებისათვის შორის ინტერნაციონალური
აგიტაციო-პროპაგანდისტული მუშაობაში
გამოყვლევის მეთოდოლოგიურ საფუძველზე
ქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსების დებულებების
თეზისი ცალკეული ქვეყნის თუ ადგილობრივი
ნაბრობის შესახებ² და ვ. ი. ლენინის მემკვიდრეობის
საზოგადოების ყოველ ეროვნულ კულტურაში
დემოკრატიული და შავრაზმული³. ძირითადი
ლი მატერიალიზმის იმ ფუნდამენტური პრინციპების
მად, „მატერიალური წარმოების განსახიზმის
ნარეობს, პირველი, საზოგადოების განსახიზმის
რე, ადამიანების განსახიზმრული ურთიერთობების
ხელმწიფოებრივი წყობილება და სულიერების
გორც პირველით, ისე მეორით. შესაბამისი
თი სულიერი წარმოების ხასიათი“⁴.

აღნიშნულ დებულებათა საფუძველზე
პროგრესული რუსი და ქართველი ინტელექტუალები
როლი ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ახლანდელი
ასთან ერთად ამ ხალხების კულტურის განვითარების
მელმაც საბოლოოდ გამოიყვანა ისინი ეროვნული
მი განვითარებისათვის, ჩვენი მრავალეროვნული
ბის კულტურებთან მისი კავშირურობის
სათვის ბრძოლის გზაზე.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ქართველი
ხალხების კულტურული ურთიერთობის განვითარების
თავისი დიდი მნიშვნელობის მიუხედავად, საგანგებო
კვლევის საგნად ჯერ არ ქცეულა. ასპექტები
გაშუქებულია ამ ხალხების კულტურის
და ამდენად, მოკლებულია კონკრეტული
შევეცადეთ საარქივო ფონდებში, პედაგოგიურ

მანამდე კავკასიასა და ახლო აღმოსავლეთში შექმნილი პოლიტიკური პირობების გავლენით, თურქეთისა და მეტოქეობის შედეგად საქართველო და ჩრდილო-აღმოსავლეთით აღმოსავლეთის ქვეყნები ხოლმე ერთმანეთს დაპირისპირებულ ბანაკებში, ახლა რუსეთის სახელმწიფოში გაერთიანებული, ისტორიულად მოძმე და მეზობელი ახლოვდნენ და ერთობლივად ებრძოდნენ სულთნის პის ირანს, რომლებიც დამონებული ხალხების ასობით კური განადგურების პოლიტიკას ატარებდნენ.

• ნაშრომში საგანგებო ყურადღება ეთმობა იმ როდესაც საქართველომ და ჩრდილო კავკასიის ბედი დაუკავშირეს რუსეთს, როდესაც აგრესორთა ფრთხე ლიკვიდირებულ იქნა. ამან ეს ხალხები ღრმად სოციალურ-პოლიტიკურ ცვლილებებამდე მიიყვანა. ნაგანი წინააღმდეგობანი, შესუსტდა და შემდეგ კი დაღუპილი შინაბრძოლები, ბოლო მოეღო კარჩაკეტილი მახინჯ მოვლენებს (ტყვის სყიდვა და სხვ.). ასეთ შინაარსით აღივსო ქართველი და ჩრდილო კავკასიის ერთობა: ისინი სულ უფრო განიცდიდნენ რუსული მოკრავთიული აზრისა და განმთავისუფლებელი მოძრაობის მყოფელ გავლენას.

წინამდებარე ნაშრომის მიზანია, ფაქტური მასალის სახით ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი ხალხების ახლოების, ურთიერთგავლენისა და ურთიერთგამდობის პროცესი, ამ პროცესში რუსი ხალხის უმდიდრესი კლასებისა და კეთილისმყოფელი გავლენის პირობების აქტუალობა გამომდინარეობს თანამედროვე რეალური ისტორიკოსების ანტიმეცნიერული შეხედულების არსის მხილების აუცილებლობიდან. ისინი წინასწარ ხინჯებენ ჩვენი ქვეყნის ხალხების, მათ შორის ქართველ კავკასიელი ხალხების, ურთიერთობის ისტორიას.

ქართულ-ჩრდილოკავკასიური კულტურული ურთიერთობების საუკუნესა და XX ს. დასაწყისში ჯერ-ჯერობით სპეციალური საგანი არ ყოფილა; მხოლოდ ნაწილობრივ, ცალკე მხედვით არის იგი გაშუქებული. წინამდებარე ნაშრომში აღნიშნული პრობლემის ფართოდ და კომპლექსურად

პრობლემის თამაშობის მაჩვენებელია.

63.3(24)
918

ჩხოველი და ხელოვნება
კაცობრივი ურთიერთობა

ნაშრომში წერილობითი წყაროებისა და სპეციალური რატურის საფუძველზე შესწავლილია ქართველი .დ. კასიელი ხალხების კულტურულ ურთიერთობათა ისტორიის მნიშვნელოვანი საკითხები მათი რუსეთთან შეერთების შემდეგ. წარმოდგენილია ქვეყანაში ქართველი ინტელიგენციის კულტურულ-მანათლებლო მოღვაწეობის მნიშვნელობა. აგრეთვე საქმიანობის როლი ქვეყანის ხალხების კულტურის განვითარებაში. განათლება მიიღეს საქართველოში, იყვნენ დაკავშირებული ქართველ საზოგადო მოღვაწეებთან. წიგნი განკუთვნილია სპეციალისტებისა და მკვლევართა წრისათვის.

რედაქტორი — ისტორიის მეცნიერებათა

დოქტორი გ. თოგოშვილი

რეცენზენტები — ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორები: გ. თოგოშვილი, ა. შავხელიშვილი

დ. შტრამინი ბაზ. ხაბ.
საქართველოს
რესპუბლიკის
მინისტრო

K 195-976
3

sh 35
6/10

216. ქართველების კვალი საჩხენოში. „დროება“, 1884, 24 მარტი, № 66, გვ. 2.
217. ქართული საღამო კავკავში. (ი. ლორთქიფანიძის ხელმძღვანელობით სკოლ სასარგებლოდ). — „ივერია“, 1904, 31 დეკ., № 298, გვ. 3—4.
218. ქართული სკოლის სასარგებლოდ კავკავში გამართული ქართული ლიტერატურისა და დრამ. საღამოს ანგარიში. „ივერია“, 1895, 7 აპრ., № 701, გვ. 3—4.
219. ქართული ტიპოგრაფია კავკავში. — „ცნობის ფურცელი“, 1896, 10 დეკ., № 52, გვ. 3.
220. ქართული წარმოდგენა კავკავში (ყაზბეგის მეთაურობით). — „ივერია“, 1904 9 ოქტ., № 231, გვ. 3.
221. ჭუთაისის საქალაქო მმართველობაში. [კავკავის ქართველების წერილი გაბრიელ ეპისკოპოსის მოღვაწეობის 35 წლისთავის გამო]. — „ივერია“, 1895, 7 ოქტ., № 215, გვ. 1.
222. ყიფიანი მ., წერილი რედაქციის მიმართ. [კავკავის ქართული სკოლის სასარგებლოდ გამართული ლატარიის ანგარიში და ზოგიერთ პირთა მიერ გაწეული დახმარების შესახებ]. — „ივერია“, 1889, 13 ივლ., № 146, გვ. 2—3.
223. შანავეაძე ი., ქ. პეტროვსკი. [შადება რაფ. ერისთავის იუბილესათვის]. — „ივერია“, 1895, 31 აგვ., № 186, გვ. 2.
224. ჩოჩიშვილი გ., ლეონ ბატონისშვილი ოსეთში (1810—1811). — „დროება“, 1883, 20 ნოემბ., № 234, გვ. 1—3.
225. (ჩოჩიშვილი) ლიახველი გიორგი. კავკასიელთა ამირანი. (ოსეთში დარჩენილი თქმულებანი ამირანზე). „დროება“, 1884, 17 მარტი, № 60, გვ. 1—3.
226. კავჭავაძე ი., ასი წლის შემდეგ. — „ივერია“, 1899, 26 ნოემბ.
227. ჯანაშვილი დ., ქართველები დაღესტანში. — „დროება“, 1875, 23 მარტი, № 35, გვ. 3—4.
228. მისივე, ალაზნის ნაპირებიდან. (ქართველი თავადები დაღესტანში). — „დროება“, 1871, 19 სექტ., № 37, გვ. 1—2.
229. (ჯანაშვილი მ.) ესომ. ისტორიული და ბიბლიოგრაფიული წერილები. (ქართული კულტურის გავლენა ჩრდ. კავკასიის ხალხზე). — „ივერია“, 1889, 7 მარტი, № 49, გვ. 2.
230. Керашев Т., Народ его не забудет. «Кабард. правда», 1944, № 125.

6. ავტორეფერატები

- 231 Кусов Г. И., Русско-осетинские культурные связи (30-е—60-е гг. XIX в.): Автореф. канд. ист. наук. — Нальчик, 1978, с. 7.

7. საარქივო მასალები

- 232 Институт рукописей АН ГССР., ф. № 97; 127; 204; 207, 274, 280, 365 2137; 2522; 5155.
- 233 Краеведческий музей ЧИАССР., ф. 15, оп. 1, л. 1—10.
- 234 ЦГА ДАССР., ф. 2, оп. 2, д. 60, л. 37; ф. 126, оп. 2, д. 67 л. 3.
235. ЦГА СОАССР, ф. 32, оп. 5, л. 1, 6, 9, 12, 14, 17, 22, 48, 49, 54, 56, 70; ф. 126, оп. 2, д. 67, л. 1—3. Д. 108, л. 5 Ф. 128, оп. 1, л. 27, л. 29.

173. გარიშეილი ზოსო. კავკავი (საქართველოდან გადმოსული მუშა ზრდა ქარბნებში. ლ. ბოცვადის მიერ მუშებისათვის წერა-კითხვის და მის სწავლებამ). — „ივერია“, 1904, 9 მაისი, № 109, გვ. 2.
174. (გოგებაშვილი ი.) ი. გ. სხვათაშორის (დალესტნის სამხედრო გუბერნატორი. ნ. ზ. ქავჭავაძის ლეწლი, დალესტნელების გამოთხოვება მისი სამსახურის წასვლის გამო). — „ივერია“, 1896, 20 მარტი, № 64, გვ. 2—3; 21 მარტი, № 65, გვ. 2—3.
175. გოთუა პ., ანგარიში საქველმოქმედო სეირნობისა (კავკავის ქართული სკოლის სასარგებლოდ). — „ივერია“, 1901, 7 ოქტ., № 217, გვ. 3—4; 1903, № 57, გვ. 4.
176. გრემელი გ., ორიოდ სიტყვა ქ. მოზდოკზე (მისი ისტორია და იქ დასახლებული ქართველები). — „დროება“, 1876, 21 მარტი, № 30, გვ. 2.
177. დლიერი (მოზდოკში გადასახლებულ ქართველებზე). — „დროება“, 1875, აგვ. № 96, გვ. 2.
178. (ევანგელოვი ბ.) დავითაშვილი ბ. წერილი კავკავიდან (ქართული თეატრის საქირება). — „ივერია“, 1855, 17 იანვ., 11, გვ. 3.
179. მისივე, კავკავის ქართველების კრება (ქართული სკოლისა და მისი მნიშვნელობის შესახებ). — „ივერია“, 1899, 26 ნოემბ., № 251, გვ. 3—4.
180. მისივე, ქართული კონცერტი კავკავში (გამართული ი. რატილის მიერ). — „ივერია“, 1895, 15 ივლისი, № 149, გვ. 3.
181. მისივე, წერილი კავკავიდან (ქართული სკოლის გახსნასთან დაკავშირებული ადგილობრივი ქართველების კულტურული წარმატებანი). — „ივერია“, 1895, 25 მაისი, № 108, გვ. 1.
182. მისივე, წერილი კავკავიდან (მოკლედ ქართული ბიბლიოთეკის შესახებ). — „ივერია“, 1895, 5 ივლისი, № 140, გვ. 3.
183. კავკავი (ადგილობრივ ეკლესიაში ქართველი მღვდლის დანიშვნის აუცილებლობა). — „ივერია“, 1892, 19 მაისი, № 60, გვ. 2.
184. კავკავი. 10 ნოემბერი [პირველი ქართული სკოლის დაარსება; ზეიმი ამის გამო]. — „ივერია“, 1888, 16 ნოემბ., № 241, გვ. 3.
185. კავკავი (ვლ. ალექსი-მესხიშვილის ხელმძღვანელობით დადგმული ქართული პიესები: „ხანუმა“, „ძუნწი“) — „ივერია“, 1889, 12 ივლ., № 145, გვ. 2—3.
186. კავკავი (კრება ქართული სკოლის დაარსების შესახებ). — „ივერია“, 1889, 13 მაისი, № 98, გვ. 2.
187. კავკავი. (ნ. ბარათაშვილის ხსოვნისადმი მიძღვნილი პანაშვიდი). — „ივერია“, 1893, 4 მაისი, № 92, გვ. 2.
188. კავკავი. (სპექტაკლი „ხანუმა“ ვლ. ალექსი-მესხიშვილის მონაწილეობით). — „ივერია“, 1889, 20 ივნ., № 127, გვ. 2.
189. კავკავი. (ქართველების მიერ გამართული პანაშვიდი დ. ბაქრაძის ხსოვნის აღსანიშნავად. ქართ. სკოლის შესახებ). — „ივერია“, 1890, 1 აპრ., № 69, გვ. 2.
190. კავკავი (ქართული ეთნოგრაფიული კონცერტი მ. კუხიანიძის ხელმძღვანელობით). — „ივერია“, 1901, 29 აპრ., № 93, გვ. 2.
191. კავკავი [ქართული პიესების დადგმა ვლ. ალექსი-მესხიშვილის მეთაურობით „ხანუმა“, „ძუნწი“, „ბაიყუში“]. — „ივერ.“, 1889, 12 ივლ., № 145, გვ. 2—3.
192. კავკავი [ქართული წირვა-ლოცვის შემოღება]. — 1897, 4 აპრ., № 65, გვ. 1.
193. კავკავიდან გვერდენ (ქსანის, არაგვისა და თერგის ხეობიდან გადმოსახლებულ ქართ. გლეხები და მათი მდგომარეობა). — „ივერ.“, 1887, 17 იანვ., № 17, გვ. 1.

140. Нарочинский А. Л. Прогрессивная роль России в исторических судьбах Северного Кавказа. — В сб.: Великий Октябрь и передовая Россия в исторических судьбах Сев. Кавказа. — Грозный: 1982, с. 2.
141. Тогошвили Г. Гр. Орбелиани о Кабарде. — Археолого-этнографический сборник. Налчик, 1974, с. 237.
142. Турчанинов Г. О жизни и деятельности Шоры Ногмова (1801-1844). — Сб. документов и статей к столетию со дня смерти. Налчик, 1944.
143. Цинцадзе М. Из истории экономических и культурных взаимоотношений между Грузией и Адыгией. — В сб.: Грузино-северокавказские взаимоотношения, 1981, с. 94-104. — библиогр. в примеч.
144. Чикобава А. С., П. Усмар и вопросы научного изучения горских иберийско-кавказских языков. (К 80-летию со дня смерти). — Иберийско-кавказ. языковедение, т. 7, 1965, с. 461-471.
145. Шавхелишвили А. И. Из истории взаимоотношений между грузинскими и чечено-ингушскими народами с XVI в. по первую половину XIX в. — В сб.: Грузино-северокавказские взаимоотношения, 1981, с. 64-83. — Библиогр. в примеч.
146. Шарадзе Г. Неизвестные записи Илья Орбелиани о Шамиле. — Литературная Грузия, 1969, № 9-10, с. 172.

5. საგანგებო სტატუტები

147. აღგესტა. ძეგლის, 26 აგესტო (დადგენის ხალხებთან შეგობრობის აღიარების შესახებ). — „თეურია“, 1889, 27 აგ., № 182, გვ. 1-2.
148. აღგესტა. 26 აგესტო, 10 მაისი (1888 წელს ქართული სკოლის დაფუძნების შესახებ). — „თეურია“, 1890, 26 მაისი, № 108, გვ. 2-3.
149. აბნოტა. სოფელი შენაშენები (წერალები მიზნობრივად: ქართულენოვანი და ნოვების ურთიერთობის). — „თეურია“, 1876, 22 სექტ., № 101, გვ. 1-3; 24 სექტ., № 102, გვ. 1-3; 8 ოქტ., № 107, გვ. 1-2.
150. აბნო აბნო (თურქის და აბნოს ხეობიდან კავკასიის გადასახლება. რაჭიდან აბნოში გადასახლება. გადასახლებულთა შეგობრობის). — „თეურია“, 1887, 6 ოქტ., № 112, გვ. 2.
151. აბნო აბნო. [კავკასიის ქართული სკოლის დამსახურება. შესაწირავები სკოლის სასარგებლოდ]. — „თეურია“, 1889, 9 თებ., № 30, გვ. 2.
152. აბნო აბნო [ლ. ბიუკანის] დანიშნული ტეროს მასწავლებლად კავკასიის ქართულ სკოლაში. — „თეურია“, 1892, 23 სექტ., № 201, გვ. 1.
153. აბნო აბნო (მიზნობრივ სამოქალაქო სამსახურებზე ქართული ენის სწავლების სკოლაში). — „თეურია“, 1888, 3 აგ., № 170, გვ. 2.
154. აბნო აბნო. [წერაბოთა კავკასიის ქართული სკოლის დაფუძნების]. — „თეურია“, 1888, 9 ოქტ., № 211, გვ. 1-2.
155. აბნო აბნო [ქართული დრამატული დამსახურების წარმოდგენები კავკასიის]. — „თეურია“, 1889, 14 აბ., № 76, გვ. 1-2.
156. აბნო აბნო (ქართული დრამატული დამსახურების წარმოდგენები კავკასიის). — „თეურია“, 1889, 14 აბ., № 76, გვ. 1-2.

4. ზედათა კრებულებიდან და ჟურნალებიდან

102. ახვლედიანი ნ., კოსტა ზეთაგუროვის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ზედულება — „მნათობი“, 1959, № 10, გვ. 134 — 137.
103. ავაჩვულოვი ბ. კაცავი (მუსიკის მნიშვნელობა ქართული კონცერტის კლასიკის ზედმედიანობით). — „კვალი“, 1900, № 25 გვ. 397 — 398.
104. თოგოშვილი ვ. ქართველი და ოსი ხალხების ურთიერთობის ისტორიიდან. — ისტ. ინსტ. შრ., ტ. 4, ნაკვ. 1. 1958, გვ. 13—28. — რეზიუმე რუს. ენ. ბიბლ. შენ.
105. თოგოშვილი ვ. კოსტა ზეთაგუროვი და აღზრდის ტრადიციები ოსეთში. — „სკოლა და ცხოვრება“, 1979, № 11, გვ. 71 — 76.
106. თოგოშვილი ვ. კოსტა ზეთაგუროვი და ოსეთის მატერიალური კულტურა. — „საბჭოთა ზელოვნება“, 1979, № 11, გვ. 43 — 50.
107. იმედაძე ე. კოსტა ზეთაგუროვი და ქართველი და ოსი ხალხების მეგობრობა. — „მნათობი“, 1959, № 10, გვ. 127 — 133.
108. კეკელიძე მ. წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ისტორიისათვის. — „სკოლა და ცხოვრება“, 1968, № 3, გვ. 71—80. — ბიბლ. შენ.
109. კერელიძე ს. კაცავიდან (ქართული კოლონიის მდგომარეობა). — „მწყურსი“, 1887, № 23, გვ. 6 — 7.
110. ლეჟავა ა. ზოგიერთი ცნობა ჩრდილო კავკასიაში ქართველ მასწავლებელთა რევოლუციური მოღვაწეობის შესახებ. — „სკოლა და ცხოვრება“, 1971, № 8, გვ. 12 — 15. — ბიბლიოგრ. შენიშვნებში.
111. ლეჟავა ა. ჩრდილოეთ კავკასიაში 1905 — 1907 წლების რევოლუციის ქართველთა მონაწილეობისა და მათი როლის შესახებ. — „მაცნე“, 1970, № 3, გვ. 19 — 32. — ბიბლიოგრ. შენიშვნებში.
112. მამოშვიტოვი ა. დანიელ ჭონქაძე და ოსური კულტურა. — „მნათობი“, 1957, № 1, გვ. 142 — 146.
113. მეგრელიძე ი. იაკობ გოგებაშვილი — ოსთა განათლების მოამაგე. — „სკოლა და ცხოვრება“, 1976, № 8, გვ. 19 — 25. — ბიბლიოგრ. შენიშვნებში.
114. ნაპერწკალი კაცავი. კაცავის ქართველების წლიური კრება (1. შეწირულების შეგროვება ქართული სკოლებისათვის და საღამოს ორგანიზაცია. ქართული გლეხის შესახებ). — „კვალი“, 1896, № 11, გვ. 176 — 178.
115. ფერაძე ი. ქართველი ეგზარხოსები. — „მოგზაური“, 1901, 4, გვ. 35.
116. შანიძე ა. ერთი ფურცელი ქართველთა და ოსთა კულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან (ქართულ-ოსური წიგნი 1823 წლისა). — „მაცნე“, 1964, № 3, გვ. 170 — 175. — რეზიუმე რუს. ენ. — ბიბლიოგრ. შენიშვნებში.
117. ჩაბიევა ზ. აღორძინებული ოსური თეატრი. — „თეატრალური მოამბე“, 1977, № 5, გვ. 22 — 26.
118. ჩეჩეთი რ. ვალიევა მ. კოსტა ზეთაგუროვი და ქართველი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოღვაწეობა. — „მნათობი“, 1979, № 10, გვ. 141 — 151.
119. ჩიქოვანი მ. ნართული ეპოსი. (ოსური ხალხური ეპოსის ქართულ-ოსურ-გაგანის გამო). — ლტ. ძიებანი, ტ. 5, 1949, გვ. 375—383. ბიბლ. შენ.
120. ცოტნიაშვილი ა. ქართულ-ოსური კულტურულ-ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან. — კრ-ში: ლიტერატურული ურთიერთობანი, 2, 1963, გვ. 288 — 303. — რეზიუმე რუს. ენ. — ბიბლიოგრ. შენიშვნებში.
121. ხაბადაშვილი ი. ქართველი და ოსი რევოლუციონერ-ხელოსნების თანამეგობრობის ისტორიიდან. — „მაცნე“, ისტ., არქეოლ., ეთნოგრ. და ხელოვნების სტ. სერია, 1974, № 2, გვ. 31 — 46. — ბიბლიოგრ. შენიშვნებში.

65. *გაგაიძის ზ. აღწერა ცაგადო რაიონისა*. — თბ.: «მეცნიერება» 1979.
66. *გაგაიძის ზ. აღწერა — ჯავახეთის ბაშბაზო რაიონისა*, 1941.
67. *გაგაიძის ზ. აღწერა ჯავახეთი*. — თბ.: «მეცნიერება», 1986.
68. *Добас В.*, Топоним и Схетия. — Тб.: Изд. АН ГССР, 1959.
69. *Абдулასов М.*, Мыслители Дагестана XIX и начала XX вв. — Махачкала: Дагучгедитх, 1963.
70. *Ахбаев С. М., Алиев С.* Первая печатная грамматика кумыкского языка. I. — Махачкала: Советский Дагестан, 1975.
71. *Ардасенков Н. А., Алихан Ардасенков*. — Орджоникидзе: 1970.
72. *Ахмедовани Г. С.*, Сборник избранных работ по осетинскому языку. — Тб.: Изд. ТГУ, 1960.
73. *Вахрадзе Г. К.*, Возникновение и развитие капиталистической промышленности в Грузии XIX веке. — Тб.: 1958.
74. *Белинский В. Г.*, Полное собранное сочинений. т. 10. — М.: Изд-во АН СССР, 1958.
75. *Броссе М.*, Переписка грузинских царей с российскими государями. — СПб.: 1961.
76. *Вайденбаум Е. Г.*, Кавказские этюды. — Тиф.: 1901, вып. 1.
77. *Внутренний распорядок правления Грузии*. — Моздок: Типография Гамоза, 1801.
78. *Гагаишти З. Д.*, Очерки по этнографии осетии. I. Общественный быт осетии в XIX в. — Тб.: «Мецниереба», 1974.
79. *Гаджиев А. П., К. Услар* — выдающийся кавказовед. — Махачкала: 1966.
80. *Гамба*, Путешествие по южной России и главным образом по закавказским провинциям в 1820—1824 гг. — В сб.: Старый Тифлис. М.: 1929.
81. *Гамзатов М. Г.*, Гамзат Цадаса. — Махачкала: 1973.
82. *Гозалишвили Ш.*, Коста Хетагуров. — Сталинир: 1960.
83. *Грузино-северокавказские взаимоотношения*. — Тб.: «Мецниереба» 1981.
84. *Далгат Б.*, Общественный быт чеченцев. — Владикавказ: 1901.
85. *Джанишадия Л. М.*, Очерк развития отечественного коньячного производства. — Ереван: 1966.
86. *Джусойты Н.*, История осетинской литературы. Кн. 1 (XIX век). — Тб.: «Мецниереба», 1980.
87. *Дзидзигури Ш. В.*, Грузинские варианты нартекского эпоса (Исследования, тексты). — Тб.: «Мерани», 1971.
88. *Дубровин Н.*, История войны и владычества русских на Кавказе. Т. 1—4. — СПб.: 1871—1880.
89. *Загурский А.*, Петр Карлович Услар и его деятельность на Кавказе. — Тиф.: 1881, ССКГ, вып. 10.
90. *История Дагестана*. — М.: 1969.
91. *История Северо-Осетинской АССР*. — М.: Изд. АН СССР, 1959.
92. *История Юго-Осетии в документах и материалах. Т. 2*. — Сталинир: Госиздат Юго-Осетии, 1960.

გამოყენებული ლიტერატურის სია

1. მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსთა თხზულებანი

1. Маркс К., Капитал, т. I.
2. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд., т. 34.
3. Маркс К., Теория прибавочной стоимости. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 26.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. IX.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 29.
6. Энгельс Ф., Письмо Бебелю. 18—25 марта, 1875.
7. Ленин В. И., Полн. собр. соч., т. 20.
8. Ленин В. И., Полн. собр. соч., т. 24.
9. Ленин В. И., Полн. собр. соч., т. 26.
10. Ленин В. И., Критические заметки по национальному вопросу. Полн. собр. соч., т. 24.

2. ოფიციალურ-დოკუმენტური მასალა

11. Черненко К. У., Актуальные вопросы идеологической, массово-политической работы партии: Докл. Июньскому (1983 г.) пленуму ЦК КПСС. — Партийная жизнь, № 13, 1983.
12. Шеварднадзе Э. А., Большой праздник братства и дружбы: Докл. юбилейной сессии ЦК КП Грузии, Президиума Верховного Совета ГССР и Совета Министров ГССР в честь 200-летия Георгиевского договора. — Заря Востока, 1983, 28 октября.

3. წიგნები

13. ანტონი ქრთველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებების სკოლის (1905—1906). თბ.: ქ. თეატრთილაძის სტ., 1906.
14. ანტონი ქრთველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებების სკოლის, 1905 წელი. თბ.: 1908.
15. ბატონი თ. ახალი ისტორია ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოქვეყნდა საბჭოებელი ღირსი ლ. შიქიაშვილმა — თბ.: „მეცნიერება“, 1984.
16. ბატონი თ. დავით ბატონიშვილის ისტორია. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა გამოქვეყნდა და საბჭოებელი ღირსი თ. ვნუქიძემ. — თბ.: „მეცნიერება“, 1972.
17. ბატონიშვილი თ. ახალი ისტორია, ბატონიშვილი — ახალი მითხრობა გამოსცა თ. ლომოურმა. — თბ.: საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამ-ბა, 1941.

XIX ს. მეორე ნახევარსა და XX ს. დამდეგს კიდევ უ
თოდ და გაღრმავდა ქართულ-ჩრდილოკავკასიური
ურთიერთობები. მათზე დიდ გავლენას ახდენდა რუსული
ული კულტურა, რომელიც ჩრდილო კავკასიის რიგ ხალხებ
ულწილად ქართველი მოღვაწეების მეშვეობით ვრცელდ
შედეგი იყო ქართველი და ჩრდილოკავკასიელი ხალხების
შემდგომი დაახლოებისა და ურთიერთგამდიდრების პრო
ცესი.

ბო განათლების თვალსაჩინო ორგანიზატორი ალ. ბოდიბერი დიდი ღვაწლი დასდო ოლქის სკოლებიდან ანტიპედაგოგების განდევნისა და რუსული ენის სწავლების მშობლიურ ენაზე მოწყობის საქმეს.

1883 წელს ვლადიკავკაზში, შემდეგ კი ალაგირის სკოლა, რომლებიც ქართული კულტურის მნიშვნელობა გააჩნდა ჩრდილო კავკასიაში. იქ არამარტო ასწავლებდნენ, არამედ დიდ კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრად მოხდნენ შორის.

ეს სკოლები, განსაკუთრებით ვლადიკავკაზის სკოლა, ბოცვაძისა და სხვა ქართველი პატრიოტი მასწავლებლებით სანიმუშო იყვნენ „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების“ ხაზით გახსნილ სკოლებს შორის კულტურის პროპაგანდისა და კულტურულ-პედაგოგიკით განვითარების მძლავრ კერებს წარმოადგენდა კავკასიაში.

დიმიტრი არაყიშვილს დიდი წვლილი მიუძღვის სიმღერების ჩაწერა-შესწავლის საქმეში, რასაც ის 1900-1901 წწ. კოსტა ხეთაგუროვის დახმარებით. გააგრძელა 1900—1901 წწ. სამი რომანის აქვს შექმნილი: „მწყემსის სიმღერა“ და „მზე აღარ ბრწყინავს“ სარაჯიშვილმა შეასრულა.

ალსანიშნავია ქართველი ექიმის ა. თეთრაძის მოღვაწეობა XX ს. დამდეგს. მან შეადგინა გუნიბის პლატოს აღწერა და წამოაყენა აქ კურორტის მოწყობის იდეა. აქ დაიწყო მუშაობა შემდეგ სსრ კავშირის მედიცინის აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა, საქართველოს სსრ აკადემიის ნამდვილმა წევრმა ალექსანდრე პეტრეს (1888—1967). წლების მანძილზე დაღესტანში მუშაობის დაცვის ხაზით გ. ჯინორიძე, ს. ვირსალაძე და ს.

XIX ს. 60-იანი წლებიდან დაწყებული და XX ს. 20-იან წლებში მნიშვნელოვან როლს ითამაშა ქართული ურთიერთობის მარეგულირებელი ცენტრის გაიზარდა. თბილისში გამოდიოდა მრავალი დასახელების რუსული ჟურნალ-გაზეთი, პერიოდული „Сборник сведений о Кавказе“, „Сборник сведений о горцах“, „Сборник материалов для описания местностей и климата Кавказа“, „Кавказский календарь“ და სხვ., რომლებშიც ნარკვევები ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ისტორიის,

წლების გავლენა ჩრდილო კავკასიის ხალხთა კულტურის, ეროვნული ინტელიგენციისა და პერიოდობით

XIX ს. რეფორმის შემდგომ ხანაში ქართულ კულტურულ ურთიერთობას მეტი სარბიელი მიეღო დამთავრების შემდეგ ჩრდილო კავკასიის ხალხებმა გავლენას ახდენს რუსული და ქართული კულტურის ურთი ხდება თვით ჩრდილოკავკასიელი ხალხების სხვადასხვა ურთიერთგავლენისა და ურთიერთგამდიდრების პროცესული ნააზრევების მეშვეობით მათ კარი კულტურისაკენ.

ქართულმა პერიოდულმა პრესამ, რომელმაც რეფორმის შემდგომ პერიოდში, დიდი ადგილი დაუთმო ცნებებზე ჩრდილო კავკასიის ხალხების ისტორიას, ხალხთა განათლებისა და კულტურის საკითხებს. გერმანელმა მასალა იბეჭდებოდა ჩრდილო კავკასიაში ემიგრანტთა ცხოვრებაზე, მათ სამეურნეო და კულტურულ ღონისძიებებზე ხალხებთან მათს ურთიერთობაზე. ქართველთა უფურადღებოდ არ რჩებოდათ ჩრდილო კავკასიაში მყოფი მნიშვნელოვანი მოვლენა. სასიკეთო ფაქტებისადმი სიბარულის ვერ ფარავდნენ, გულისტკივილსა და წუხილს უოველივე იმისადმი, რაც აფერხებდა ამ ხალხთა კულტურის წინსვლა-განვითარებას.

კორესპონდენტების გარდა ადგილობრივ პერიოდულ პრესაში ისტორიკოსთა წერილებიც, რომლებშიც მათ ქართულ-ჩრდილოკავკასიური კულტურულ-ისტორიული ურთიერთობები წარსულში ასეთები, მაგ. მ. ჯანაშვილის „ქართული გავლენა ჩეჩნეთსა და ოსეთზე“, „ქართველების კვალი სსრკ-ს დაღესტანზე საინტერესო წერილებით გამოვიდა, რომლებიც (1891 წ. № 153, 154) გამოჩენილი ქართველი საზოგადო მოღვაწე ეგნატე ნინოშვილი.

ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ვაჟა-ფშაველას, ნიკოლოზ მელიქიძის და XIX ს. მეორე ნახევრის ქართული კულტურის წარმომადგენლები შეუწყობდნენ უფურადღებო ხალხებთან მეგობრულ ურთიერთობას; ეროვნულ მოძრაობის ურთიერთგაზიარებაში ზედმეტად ხალხთა პოპულარიზაციას და ამ მეგობრობის საღარაფოზე იდგნენ. ვაჟა-ფშაველას, ალ. ყაზბეგის მოთხოვნებში მხატვრულად არსებული ჩრდილოკავკასიელი მთიელების რთული და მრავალფეროვანი დამატებითი მოვლენები.